

В ПЛЕЯДИ ВИДАТНИХ У НАЦІОНАЛЬНІЙ НАУЦІ: МИРОН КОРДУБА¹

М. Кордуба присвячує значну частину наукових праць діяльності визначних людей України (у деяких випадках й інших країн). Крім інформативних відомостей про особи у монографічних працях, учений створює серію біографічних розвідок, статей та енциклопедичних біограм про постаті української історії, літератури, освіти, культури та науки. Він пише про М. Шашкевича („Маркіян Шашкевич“, 1904), М. Лисенка („Лисенкове свято в Чернівцях“, 1903—1904), Б. Грінченка („Народна просвітна діяльність Грінченка“, „На могилу Бориса Грінченка“, обидві 1910), Ф. Калитовського („Филимон Калитовський“, 1912), І. Джиджору („З нашої наукової літератури. Іван Джиджора“, 1912), серію розвідок про М. Грушевського („Грушевський про нашу політику“, 1916; „Приїзд проф. Грушевського до Львова“, 1916; „Академік Михайло Грушевський як історик“, 1926; „Michał Hruszewskyj jako uczony“, 1935; „M. Hruševský als Forscher und Organisator der Wissenschaftlichen Arbeit“, 1935 та ін.). Водночас присвячує статті В. Антоновичу („Володимир Антонович“, 1927; „Зв'язки Антоновича з Галичанами“, 1928 та ін.); М. Максимовичу („Михайло Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами“, 1928); П. Кулішеві („Причинки до урядничої служби Кулиша“, 1929); Т. Лебединцеву („Причинки до життєписи призабутого ученого і редактора Теофана Гавриловича Лебединцева“, 1930); П. Чубинському („Січові гості. Сторінка особистих споминів“, 1932); Т. Шевченкові („Де перебував Шевченко під кінець 1843 і в 1844 р.?“, 1934; „Шевченко як краєзнавець і археолог“, 1935); О. Макарушці („Інститут св. Миколая і Остап Макарушка“, 1935); В. Сімовичу („Василь Сімович на Буковині. Ж'мут спогадів“, 1944). Цей перелік далеко неповний, його можна розширювати. Перечислені статті і повідомлення засвідчують не лише окреме зацікавлення вченого постатями національної науки і культури, але й безпосередню причетність М. Кордуби до створення життєписно-біобібліографічного жанру літера-

Мирон Кордуба. 30-ті роки ХХ ст.

тури в Україні, яка на той час стосовно українських особистостей була надто скupoю. У названих статтях нерідко піднімались питання, які під цю пору і саме під таким кутом зору, які пропонує вчений, не обговорювались і не оприлюднюються. Але цінним у них є також те, що саме вони у низці випадків спричинили появу нових праць, давали дослідникам „у руки нитку до подальшого розмежування клубка знання про події, факти, час і їх творців“². Особливістю праці М. Кордуби

над цим жанром було те, що вчений не тільки популяризував українські імена через національну пресу, наукові збірники, але й вміщав їх іншими мовами у чужомовних виданнях. А щодо факту писання цих статей іноземними мовами зауважував: „Приходиться писати для чужих і збагачувати чужі, без сього багаті літератури“³. Свідченням цього є уміщення статей про українців у перші томи „Polskiego słownika biograficznego“. Іх список досить значний: „Burłaj“ (1937), „Brzuchowiecki Ivan Martynowicz“ (1937), „Chanenko Michał“ (1937), „Hruszewski Michał“ (1937), „Chmielnicki Bohdan Zenowij“ (1937), „Chmielnicki Jerzy“ (1937), „Chmielnicki Michał“ (1937), „Chmielnicki Paweł“ (1937), „Chmielnicki Tymosz“ (1937), „Czałyj Sawa“ (1938), „Czetwertyński-Swietopełk Grzegorz Gedeon“ (1938), „Czetwertyński-Swietopełk Stefan-Sylwester“ (1938), „Demko (Damian) Michajłowicz z przydomkiem Lysoweć“ (1946), „Doroszenko Michał“ (1946) та ін.

М. Кордуба як видатний спеціаліст з історії Центральної і Східної Європи написав до „Słownika...“ також статті про репрезентантів інших слов'янських народів.

Ознайомлення із текстами статей, а деколи цілих нарисів викликають у сучасника почуття подиву щодо опанування М. Кордубою матеріялу, вражає добір і багатство фактології, у якій акцентується, як правило, на невідомому або маловідомому в історії. У зв'язку з цим охоплює гордість, вдячність і правдива шана до вченого. Загалом у статтях сучасник знаходить також невідомі

¹ Закінчення статті. Початок див.: Вісник НТШ.— Львів, 2012.— Ч. 48.— С. 18—24.

² Качкан В. З-під преса ідеологічного терору. Воскресіння Мирона Кордуби // Хай святиться ім'я твоє. Історія української літератури і культури в персоналіях (XIX — перша половина ХХ ст.)— Івано-Франківськ, 2000.— Кн. 4.— С. 107.

³ Лист М. Кордуби до І. Крип'якевича.— Центральний державний архів України у Львові (далі — ЦДА України у Львові), ф. 357, оп. 1, спр. 24, арк. 3.

факти, а ще їх нетипову інтерпретацію, оригінальне тлумачення різних думок і вчинків про наших видатних людей.

У творчості М. Кордуби виділяється також політологічний аспект зацікавлень — у студентських виступах у товаристві „Січ“, промований у загадах „Оглядах...“, листуванні із різними особами. З приуттям у Чернівці М. Кордуба як учитель гімназії перейнявся суспільно-культурними, освітніми та громадськими проблемами Буковини. Він пише статті „Політичні відносини на Буковині“, „Нова політична акція на Буковині“, „Побіда русинів над польсько-румунською клікою на Буковині“ (всі — 1903), згодом — „З політичного життя буковинських русинів“ (1909), „Капітуляція буковинських дудикевичівців“ (1911) та ін. (Хтось із дослідників порахував, що М. Кордуба присвятив Буковині 79 статей). Ознайомившись з матеріалами преси, а також спеціальною літературою, М. Кордуба писав про державну політику Росії: „Росія і демократія“ (1904), „Боротьба за конституцію в Росії на початку XIX в.“ (1906); цінне трактування М. Кордубою кольберизму (їдеться про політику меркантилізму Б. Кольбера) в Росії і критику „доривочних“ джерел, які І. Джиджора вважає базовими для пізнання України XVIII ст.⁴, а в 30-х рр. „Rozwój imperializmu rosyjskiego“ (1935). Особливо пізнавальні для з'ясування ситуації в Росії та історичної фактології початку ХХ ст. його „Листи з Москви“ (1907). Переївуючи 1907 р. у столиці імперії, вчений цікавився студентськими об'єднаннями, українським земляцтвом, що після 1905 р. громадилося при Московському університеті. Там він неодноразово зустрічався з молоддю, бував на зібраннях, а пізніше підтримував листові контакти з багатьма osobами.

На переломі 1910-х рр. М. Кордуба щоразу частіше звертається до українських політичних питань, визначення місця і становища українців серед європейських народів. Кожну працю того часу супроводжує вагомий історичний кон-

текст. 1907 р. вчений опублікував у „Календарі Української соціал-демократичної партії“ статтю „Хто ми“, а 1911 р. анонімно видав брошурку „Хто ми є. Про українську народність, державу і мову“. Живий політологічний матеріал демонструють праці „Die Lage der Ukraine und die Politik Mazepa's vor der Schlacht bei Poltawa“ (1909), „Die Anfänge des ukrainischen Kosakentums“ (1912).

Чи не найбільш виразно проявились зацікавлення М. Кордуби історико-політичною тематикою після Першої світової війни. Основою для його праць слугувала політична ситуація в Європі, розпад Австро-Угорської і Російської імперій і поява на цьому ґрунті нових держав („Старі і нові держави“, 1921). У центрі уваги М. Кордуби завжди була Україна — її проблеми як самостійної держави, ставлення до України чужоземних держав, ліквідація її... Він активно реагує на все, чим жило, що переживало і за що змагалось українське суспільство того часу: політичні відносини, соціальні проблеми, становище і взаємини партійних угруповань, боротьба за повноцінне життя нації, розвиток її мови, за український університет, виступи проти різних антиукраїнських заходів сусідів... Із цього випливає, що історик повинен бути чутливим до всіх явищ і потреб суспільно-політичного, наукового і культурного життя свого народу. Перед ним також висока відповідальність, почуття обов'язку перед народом. З цього огляду пізнавальне взаємне листування М. Грушевського і М. Кордуби першого десятиліття ХХ ст. Актуальна проблематика, над якою працює вчений, висвітлена у таких розвідках, як „Політика Франції супроти Росії і Україні“ (1919), „Ревізія Версальського договору“ (1920), „На маргінесі конференції в Ревлі“ (1920), „Польсько-українська умова“ (1920), „Англія і Схід Європи“ (1920), „Договір в Ризі й межі України“ (1921) і т. д. Сюди слід віднести працю „Федерація чи самостійність“ (1920), обширну розвідку „Die Entstehung der ukrainischen Nation“, опубліковану у збірнику праць VII Міжнародно-

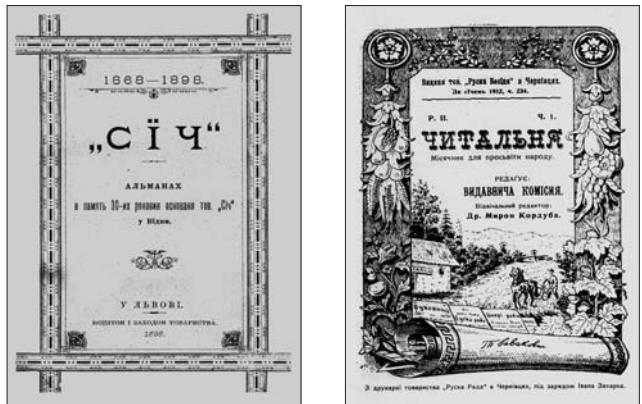

Українські діячі науки і культури у Відні. Зліва направо сидять: Б. Лепкий, п. Лопатинська (Терлецька), В. Венгловський, А. Жукова, В. Стефанік; стоять: П. Ганкевич, В. Загайкевич, М. Кордуба, П. Дятлов, Л. Бачинський, А. Жук. 1917 р.

⁴ Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування // Епістолярні джерела грушевськознавства.— К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008.— Т. 4.— С. 28—29.

го конгресу істориків у Львові („Contributions à l'histoire de l'Ukraine au VII-e Congrès international des sciences historiques. Leopol, 1933“). Докладний зміст поставленіх М. Кордубою у названих працях питань — предмет спеціальних досліджень. Виділимо основне — причина негативних рішень і ставлення до українського питання 1917—1921 рр. полягала, на думку вченого, в необізнаності світової дипломатії (і широкої громадськості також) зі справами України як історичного і територіально-го об'єкта Європи, у відсутності досвідчених дипломатів (порівняно з Польщею і Росією), зокрема в лобіюванні питання у західноєвропейських урядах, врешті, браку в національному добробку задовільної, науково-обґрунтованої бази доказів, які б слугували підставою для позитивних висновків і рішень на користь України. Паралельно, на думку М. Кордуби, допущені негативні тенденції і помилки серед українського політикуму у військових справах і заходах.

Ці статті свідчать, що у той час М. Кордуба був не лише дослідником українських політичних питань, але й істориком новітньої історії України. І це продовжувалося. 1930 р. з'явилася, наприклад, розвідка „Найважніший момент в історії України“, основна теза якої засвідчує осаги України в складі Литовської держави. Вони проявлялись у різних аспектах згуртувань суспільно-культурного, громадського і духовного життя українців. Ключовим поштовхом було входження північно-східних земель давньої Русі до Московської держави. На той час, на думку вченого, припадають початки формування української і білоруської націй. Праця спричинила широке обговорення і наукову дискусію у 1931—1932 рр. українськими (М. Чубатий, В. Старосольський, К. Чехович. С. Смаль-Стоцький, М. Андрусяк та ін.) й чужоземними (Я. Станкевич) дослідниками. На що вчений написав аж сім нових статей, серед яких праці:

Видання, редаковані М. Кордубою

„В обороні історичної правди“ (1931), „Ще кілька слів у справі „Найважливішого моменту в історії України (Академіку Степанові Смаль-Стоцькому у відповіді)“ (1933), „Kilka uwag w kwestii genezy

narodowości białoruskiej (Na marginesie artykułu dr. Jana Stankiewicza)“ (1932). До написання цих та інших праць вченого спонукали „з одного боку — відсутність в українській історичній науці чітких і обґрунтованих тлумачень часу й умов формування української нації, а з іншого — винесення європейською історіографією проблеми націотворення на чільне місце серед завдань історичної науки“⁵.

В ознайомленні широкої громадськості з поставленими, а ще частіше переконливо ним вирішуваними питаннями М. Кордуба показав винятковий талант публіциста. Він, не чекаючи на наукові узагальнення у книжкових виданнях, писав у журналах, календарі, газети, щоб якнайшивидше оприлюднити думки для народу, відгука-нувшись на потребу часу. „Я мушу писати в газети,— відповідає на листа М. Грушевського,— щоб швидко люди дізнавались про справу“. І основним в цих публіцистичних статтях М. Кордуби було те, що „в кожне своє слово вкладав якусь мету і ціль, а разом із цим, якусь тенденцію“. Концептуальною домінантною його праць стає думка, „щоб сам народ знати та усвідомлювати цінність своїх культурних здобутків, використовував їх і виховував на їх кращих зразках своїх дітей“. Цим питанням пронизана вся наукова творчість М. Кордуби. Цього вчила епоха, потребувала суспільство. У нього, як і в членів усієї школи М. Грушевського, на перше місце висувається український народ і нація зі своїми одвічними політичними, економічними, культурними цінностями, ідеалами та проблемами. Схожі оцінки М. Кордуба вмів читати і знаходити відповідь не лише в пам'ятках минулого, в повсякденному житті, але й у власній душі, яка відбивала душу сучасності й не тільки в контексті галицької дійсності. Часто за цих умов М. Кордуба провадив завзяту боротьбу сам зі собою, виходячи з обставин поточного життя і свого оточення. В діяльності М. Кордуби, як і в історії усієї інтелігенції українських земель 20—30-х рр., вони були дуже нерівними, якщо не сказати нестабільними, а, крім того, й сумними. Часами, правда, були невеселі й раніше, але в ці роки на тлі поступу інших країн вони відчувалися болісніше і дотикали вченого та багатьох його однодумців. Незважаючи на всі ці обставини, М. Кордуба запускав глибоко у власну душу жало вимогливості, критицизму та об'єктивної правди. Саме на цих засадах зроджувались найкращі його праці, що піднімали вченого на щабель видатних європейських істориків.

Глибокі знання, науковий авторитет та й безвідмовність ради поступу об'єктивної національної науки ангажували М. Кордубу до редакційних комітетів, включали до складу колегій і безпосередньої редакторської праці. Вчений редактував альманахи, календарі, різні періодичні видання, врешті, наукові книжки історичного профілю. М. Кордуба — член редакції альманаху, присвяченого 30-річчю товариства „Січ“, що з'явився 1898 р.⁶; як учитель Чернівецької гімназії редактує буковинський календар (1912)⁷, видання „Чи-

⁵ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914—1939). — К., 2004. — С. 259; Піх О., Чебан М. Мирон Кордуба і Микола Андрусяк: до історії взаємин // Україна-Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. — Львів, 2012. — № 5. — С. 166.

⁶ „Січ“. Альманах в пам'ять 30-их роковин основання тов[ариства] „Січ“ у Відні // Редкомітет: М. Кордуба, С. Яричевський, Р. Сембратович. — Львів, 1898.

⁷ Ілюстрований Буковинський православний календар на звич[айний] р[ік] 1913.— Чернівці, 1912.

тальня“, яке підготувала у Чернівцях „Руська Бесіда“⁸. До Першої світової війни за редакцією М. Кордуби виходить кілька чисел „України“ — політичного часопису в Чернівцях⁹, книжка В. Антоновича з історії козаччини¹⁰, пізніше „Студії з поля суспільних наук і статистики“, що організовувалися і друкувалися в НТШ¹¹, збірник дозвідей з історії України, які виголошувались на згаданому VII Міжнародному конгресі істориків у Варшаві та ін.¹²

М. Кордуба збирал книжки, захоплювався бібліотекознавством, бібліографією, а також був членом Бібліографічної комісії НТШ (створена 1909 р.). Ще у Відні в Університетській бібліотеці він реферував книжкові монографічні новинки Європи у „Записках НТШ“, періодично писав огляди-рецензії для того ж видання про зміст журналів „Byzantinische Zeitschrift“, „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“, „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“ та ін., а також відгуки на інші часописи¹³ та рецензії на різні дослідження та збірники. Їх у бібліографії праць вченого приблизно 90 і друкувались вони не тільки в українських, але й у найвідоміших німецьких, польських, французьких, англійських та інших закордонних виданнях. Однією з особливостей цього жанру праць М. Кордуби є масштабність трактування подій і явищ та наукова прецизійність оцінок. Для вченого, крім того, як відзначалось раніше, немає обмежень у хронології рецензованих книжок — йому однаково близькі старовидання, давня, нова і новітня історія, етнологія, художня література. Немає обмежень і щодо мови. Багато рецензій і оглядів закордонної літератури М. Кордуби, крім „Записок НТШ“, вміщено в „Літературно-науковому вістнику“, „Старій Україні“, „Україні“, з іншомовних це насамперед: „Kwartalnik Historyczny“, „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte“ та ін.

З цього огляду слід звернути увагу на такі узагальнювальні бібліологічно-бібліографічні розвідки вченого, як „Українська історична література в Польщі та на еміграції за 1927—1928 рр.“, „Українська радянська історична література за 1917—1931 рр.“¹⁴ та працю подібного спрямування, уміщено в „Бюллетені Федерації історичних товариств Східної Європи“ французькою мовою¹⁵. Вони

отримали високу оцінку, бо засвідчують засади системного опрацювання наукової літератури, включають усі наукові історичні видання з українських територій за давній період, описи розмі-

Видання, редаковані М. Кордубою

щують за устійненими рубриками, і в цьому одна з „привабливих сторін цих розвідок“¹⁶. У той час М. Кордуба постійно публікував в українських виданнях інформацію про видання інших країн, які стосуються України, і навпаки українська література, як відзначалось, потрапляла різними мовами завдяки старанням учених на сторінки чужеземних видань і преси. І це стосується багатьох видань. Він поряд із В. Дорошенком, І. Левицьким, І. Калиновичем, І. Кревецьким, І. Крип'якевичем, В. Шуратом та іншими членами Бібліографічної комісії НТШ робить вагомий внесок у розвиток ретроспективної та поточної українознавчої бібліографії, а через неї піднімає самоусвідомлення української історичної спадщини і „відмежування її від культурних надбань інших народів“. 1910 р. М. Кордуба від імені Бібліографічної комісії НТШ (членом комісії обрано аж 19 травня 1922 р.) підготовляє звернення до наукової громадськості „В справі нашої бібліографії“¹⁷. У ній закликає складати бібліографію української поточної літератури. Тоді і пізніше працює референтом Бібліотеки НТШ, пише статті про окремі відомчі бібліотеки¹⁸.

⁸ Читальня (Чернівці).— 1912—1913.— Ч. 234—241, 246.

⁹ Україна (Чернівці).— 1913—1914.— Ч. 1—3.

¹⁰ Антонович В. Коротка історія козаччини. Із переднім словом про життя та діяльність Антоновича, із портретом автора, образами гетьманів, картою України і увагами д-ра Мирона Кордуби. Друге видання.— Коломия, 1912.— ХХІV, 232 с.

¹¹ Студії з поля суспільних наук і статистики. НТШ.— Львів, 1927.— Т. 4/1.— 51 с.; 1928.— Т. 4/2.— 45 с.; 1929.— Т. 4/3.— 29 с.

¹² Contributions a l'histoire de l'Ukraine au VII-e Congrès international des sciences historiques.— Varsovie, Août, 1933; Léopol: La Société Scientifique au nom de Chevtchenko.— 1913.— 123 p.

¹³ Пор.: К[ордуба] М. Zeitschrift für österreichische Volkskunde / Redigirt von d[okto]r Michael Haberlandt.— Wien; Praha.— Jahr I; Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn / Illustrirte Monatschrift für die Völkerkunde Ungarns/ Redigirt v[on] Profesor D[okto]r Anton Hermann.— Pescht, 1895; Byzantinische Zeitschrift // Записки НТШ.— Львів, 1896.— Т. XIV, кн. VI.— С. 37—40; його ж. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історичній літературі та штуки в 1897 р. // Там само.— 1898.— Т. XXII, кн. II.— С. 1—42; Т. XXV, кн. V.— С. 31—80.

¹⁴ Korduba M. La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne. Compte-rendu 1927—1928 // Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale.— Varsovie, 1929.— Vol. 1, Fasc. 1—2.— P. 73—119.

¹⁵ Korduba M. La littérature historique-ukrainienne. Compte-rendu 1917—1931.— Varsovie, 1938.— 277 p.

¹⁶ Пісковий С. [Я. Дащкевич]. М. М. Кордуба та його „Бібліографія історії України“ // Науково-інформаційний бюллетень Архівного управління УРСР.— К., 1963.— № 6.— С. 62.

¹⁷ Кордуба М. В справі нашої бібліографії // Коментарі (с. Мамаївці на Буковині).— 1910.— 5 січ.— № 1.— С. 14—15.

¹⁸ Кордуба М. Бібліотека товариства „Руська Трійця“ // Буковинський православний календар на переступний рік 1912.— Чернівці, 1911.— С. 7—8.

Водночас слід відзначити, що М. Кордуба, працюючи щоденно над книжковими зібраннями і складаючи бібліографію різних праць, з одного боку, повновив свої пізнання в світовій історичній науці (частково й в інших гуманітарних науках), з другого — систематизував історичну літературу для її подальшого практичного використання дослідниками, чим збагачував вітчизняну науку загалом¹⁹. Це згодом певною мірою стало навіть спеціальним напрямом у творчій біографії вченого. Так триває до Першої світової війни. Далі М. Кордуба концентрує свою увагу тільки на бібліографії України. Якою ж була остаточна мета Кордуби-бібліографа? Припускаємо, підготовити повну „Бібліографію України“ (так він називає свою працю в деяких дослідженнях), очевидно, як складову загальної національної бібліографії, залишаючи до неї як найбільшу закордонну літературу про Україну. Він доводить свою бібліографію далеко за 70 тис. карток (на сьогодні збереглося бл. 73 тис. карток) і пропонує під час її остаточної підготовки власні принципи побудови і рубрикацію. Вона охоплює відомості про Україну від найдавніших часів до 1941 р.²⁰ Праця М. Кордуби „Бібліографія історії України“ досі повністю не опублікована, її картотека чекає на свого редактора, врешті, видавця.

Мирон Кордуба — *відомий педагог*²¹, власне ним був усе життя, і його наукова діяльність відбувалася в парі з педагогічною. В українській молоді бачив майбутнє України, а через її повсякденну працю і талант пророкував визначне місце своєму народові „в колі європейських народів“. З молодію і серед молоді працював М. Кордуба в студентські роки в університетській та інших бібліотеках Відня, у Товаристві „Січ“ (1897 — його голова), пізніше як викладач гімназії у Чернівцях (1900—1913), як професор Варшавського університету (1929—1940), під час і після війни — Холмській

(посередником влаштування М. Кордуби в державну гімназію у Холмі був Левко Чикаленко) і Львівській гімназіях, Львівському університеті ім. І. Франка (1940—1947). У гімназіях читає гімназіальні курси, передбачені програмою, у Варшаві — повний курс лекцій з історії Східної Європи із 1937 р.— України (лекції М. Кордуби досі, крім поодиноких, не видані). Вони, за словами сучасників, „представляють виняткову вартість у науковому плані“. У них М. Кордуба висвітлює історію європейських країн і Сходу, найдавніших періодів історії України в контексті історії слов'янських народів. Дотичні до лекційних курсів його публікації „Похід Наполеона на Москву 1812 р.“ (1912), „Сумерк монгольських держав. Туреччина і Угорщина в Європі“ (1920), „Доба Людовика XIV“ (літографія Українського вільного університету, 1923). На лекції М. Кордуби, незважаючи на часте бойкотування історика як професора-українця представниками польських студентських боївок у Варшаві, записувались слухачі різних національностей, у тому числі поляки. Відомий польський історик і культуролог Єжи Гедройць пізніше згадує у своїй „Автобіографії“: „...я почав вивчати українську історію в професора Кордуби, через що вельми сильно переживав, адже там були переважно українці, які дивилися на мене з подивом, мов на зализного вовка. Семінар професора Кордуби я відвідував десь півтора року. Йому завдячуєм добру орієнтацію в українській літературі та численні контакти з майбутніми українськими діячами. Українську історію я вибрав, мабуть, з упертості. А ще тому, що цілком випадково в той час познайомився з отцем Жевуцьким, василіянином, людиною близькою до архієпископа Шептицького...“²²

Лекції в університетських аудиторіях і семінарські заняття М. Кордуби та згадані інші контакти, як відомо, не пройшли марно для Є. Гедройця.

Мирон Кордуба серед слухачів семінару з історії Центрально-Східної Європи. Варшава, 1931 р.

¹⁹ Піх О. Мирон Кордуба — історик і бібліограф // Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси. За матеріалами картотеки Мирона Кордуби.— Львів, 2009.— С. 29.

²⁰ Пісковий С. [Я. Дашкевич]. М. М. Кордуба...— С. 62—64; Піх О. Мирон Кордуба...— С. 35—41.

²¹ Двадцять'ятьліття товариства „Учительська громада“. Ювілейний науковий збірник.— Львів, 1935.— С. 51—55, 61, 80—81, 113, 118, 121, 185, 243.

²² Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років / Упоряд., переднє слово і коментарі Б. Бердиховської. Пер. з польс. та англ.— К., 2008.— С. 7.

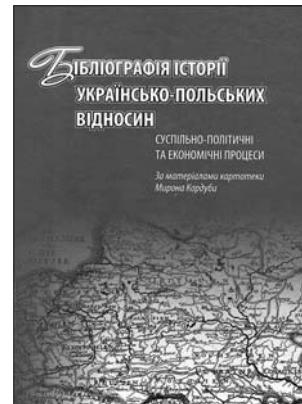
Після війни, очолюючи польських інтелектуалістів за кордоном, а водночас підготовляючи часопис „Kultura“ в Парижі, він „як ніхто ніколи в Польщі зумів здолати анахронізми, вирікся ревізії гравниць і аргументовано вибудовував концепцію майбутньої польсько-української співпраці“²³.

Говорячи про М. Кордубу як педагога окремо слід відзначити цінність не лише промованих ним у Варшаві курсів лекцій, але й друкованих у той час його праць. Перелік їх досить великий і тематика різна (професор нерідко подавав їх студентам серед обов’язкової літератури). Ними вчений заповнював прогалини в загальному освітньому процесі, насамперед брак відповідних підручників. Вагомою є також праця М. Кордуби „Методольгія історії“, у якій уміщено чимало не лише теоретичних, але й практичних, методично-педагогічних сентенцій, проглядне глибоке систематичне мислення вченого. Саме на сторінках цієї праці фігурують слова про історію як особливий предмет його джерел і засади викладання предмета²⁴. У ряді випадків М. Кордуба — організатор науково-виховного процесу. Він запропонував новий підхід викладання історії у середніх школах (Чернівці, Холм), був одним з ініціаторів створення Народного університету в Чернівцях²⁵, активним спів-організатором Українського таємного університету у Львові, згодом — деканом і членом сенату цього ж університету. Читав М. Кордуба на філософському факультеті цього університету пізньосередньовічну історію слов’янських народів, а пізніше — історію України, викладав свій погляд на значення Реформації в історії українського народу. У національній вищій школі бачив запоруку самозбереження майбутнього для України. Він наголошував на тому, що „відкриття українського університету є найбільш актуальною проблемою у системі українсько-польських відносин і її якнай-шивидше вирішення сприяло б справі порозуміння між обома народами“²⁶.

Освіті і національному середньому (гімназіальному) та вищому шкільництву присвячує М. Кордуба низку статей у пресі, дає оцінку його стану розвитку після українсько-польської війни 1918—1919 рр.²⁷ Чимало праць присвячує особам, які пов’язані зі шкільництвом²⁸.

Не можна не згадати перекладацької діяльності вченого, хоча б тому, що він усе життя працював над перекладом чужомовної літератури, яка у різний час була розмайтою. Крім наукової праці, в молодому віці її можна пов’язувати з романтичною діяльністю — М. Кордуба перекладав художню літературу (з російської мови — роман Л. Толстого „Воскресіння“, з французької — оповідання Гі де

Мопассана „Дядько Улян“, „В дорозі“, з німецької — Й.-В. Гете „Фауст“²⁹, а на початку 1940-х рр. у критичний період свого життя заробляв перекладами „на хліб насущний“.

Нові книжки про Мирона Кордубу

Із звільненням західноукраїнських земель і Львова від гітлерівців ім’я Мирона Кордуби в умовах радянської дійсності було у тіні і на глибокому маргінесі. До нього і до ряду інших представників інтелігенції була спочатку застосована властями відома для тоталітарних режимів політика „колача і бука“. М. Кордубі дозволено працювати протягом 1945—1947 рр. у Львівському державному університеті ім. І. Франка, він навіть очолює кафедру південних і західних слов’ян, як в. о. завідувача (так само трактовано І. Крип’якевича й ін.), але його праць, писаних до Першої світової війни і пізніших років (навіть їх чистої фактології) органи влади та цензура використовувати не дозволяє. Чому, однак, пропонувалось таке ставлення, врешті, посада..? Бо М. Кордуба був надто відомий вчений у Європі, а час „тотальних розправ“ у період післявоєнного тріумфу СРСР був уже, мабуть, дещо спізнений і не на місці. М. Кордуба розумів це, продовжував працювати та очікував.. гіршого. Реакція не забарилася. В лютому 1946 р. історичний факультет університету, на якому працював Мирон Кордуба, скликав спеціальну конференцію. У порядку денного — критика „буржуазно-націоналістичної“ концепції М. Грушевського та його школи. Основне вістря спрямовувалось проти М. Грушевського, водночас і проти його учнів, які жили і працювали у Львові — М. Кордуби, І. Крип’якевича, І. Шпитковського. Все відбувалось не тільки під наглядом місцевих влад, подія погоджувалася з ЦК ВКП(б)У. Але сподіваного більшовиками осуду в університеті від учнів не відбулося. М. Кордуба,

²³ Kerski B., Kowalczyk A. S. Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem.— Lublin, 2001.— S. 39 та ін., Європа: минуле і майбутнє. Візії та ревізії. Матеріали міжнародної конференції пам’яті Єжи Гедройця. Київ, 24—26 листопада 2006 року.— К., 2009.

²⁴ Кордуба М. Методольгія історії. Виклади 1912/1922.— Львів, 1922.— 47 с. (Літографічний відбиток лекцій, читаних в Українському таємному університеті).

²⁵ Пор. статтю: Кордуба М. Людовий музичський університет в Чернівцях // Діло (Львів).— 1910.— Ч. 74.

²⁶ Піх О., Чебан М. Мирон Кордуба і Микола Андrusiak...— С. 169.

²⁷ Кордуба М. Українське шкільництво у Львові // Вперед (Львів).— 1920.— № 63; його ж. W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie // Biuletyn Polsko-Ukraiński.— Warszawa, 1933.— Т. 2, zesz. 4.— S. 4—11; його ж. Kilka dat z dziejów dążeń społeczeństwa ukraińskiego do uzyskania własnego uniwersytetu // Там само.— 1934.— Т. 3, zesz. 4.— S. 1—4.

²⁸ Кордуба М. Інститут св. Миколая і Остап Макарушка // Двадцять п’ять ліття товариства „Учительська громада“. Ювілейний науковий збірник.— Львів, 1935.— С. 244—247; його ж. Діяльність Теофана Лебединцева в Холмщині. До історії шкільництва на українських землях.— Львів; Краків, 1943.— 51 с.

²⁹ Див.: Листи М. Кордуби до М. Грушевського.— ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1227, арк. 1—32. (Родинний архів М. Кордуби).

приміром, знаючи всі наслідки, на подив багатьох (тут ще раз проявилась стійкість і гідність вченого) став на захист М. Грушевського і привселюдно обороняв його наукові погляди перед фальсифікаторами. Замість запропонованої владою теми виступу „Буржуазно-націоналістичне висвітлення історії стародавніх часів, зокрема Київської Русі і періоду феодальної роздрібленості в Грушевського“ М. Кордуба озвучив доповідь під свою назвою „Михайло Грушевський як дослідник княжої доби історії України“³⁰. У доповіді, на противагу бажаному, М. Кордуба підкреслює визначне місце М. Грушевського як в українській, так і в слов'янській науці. Говорячи про Грушевського, спростовує безпідставні твердження деяких „вчених“ про те, що Західна Україна — глухий загумінок. На думку вченого, таке трактування немає під собою ґрунту. Воно — тенденційне і помилкове, Галичина ніколи „не була закутком, вона дала передових людей, як Івана Франка, Олександра Колессу, Остапа Терлецького і всі вони поважали Грушевського як авторитетного дослідника-аналітика. Вчені Росії також з повагою ставилися до історика... Мені здається, що в останній час це слово [їдеТЬся про слово „націоналіст“] починає грати роль, яку в середні віки відігравала назва „сретик“. Коли хотять яку-небудь особу скомпрометувати, збезчестити в очах широкої публіки, коротко кажучи, знищити, приkleюють йому етикетку „націоналіст“, не вgliблюючись в суть значення цього терміна [...] Якщо під націоналізмом розуміти тверде усвідомлення принадлежності до своєї народності, активну боротьбу проти її поневолення, проти всіляких намагань винародовлення з боку агресивних ворогів, тоді доведеться назвати Грушевського націоналістом, но такими націоналістами були Т. Шевченко, І. Франко, М. Коцюбинський, В. Стефаник і багато інших видатних патріотів, яких пам'ятаю і люблять“³¹. У звіті комісії Управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б)У про перевірку стану ідеологічної роботи в Україні від 1 липня 1946 р. читаємо: „Крипякевич, Кордуба виступили 15 березня [его] г[ода] на заседании кафедры исторического факультета Львовского университета с открытой зашитої буржуазно-наци-

налистических взглядов Грушевского, возносят последнего, как „борца против порабощения и всяких усилий денационализации со стороны агрессивных народов (подразумевается под этим русский народ)“.., [они] и другие выступали в мае [его] г[ода] с теми утверждениями на сессии отделения общественных наук АН СССР“³². У той час перший секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушевський безпосередньо пише М. Хрушеву: „Професор Кордуба в своих выступлениях снова настаивает на антинаучной враждебной мысли о том, что на украинские земли имела большое влияние Западная Европа [...] Он выразил мысль о том, что университет не средняя школа, поэтому в нем можно допускать преподавание разных исторических концепций, а студенты пусть выбирают, какая правильная“³³. Дехто з дослідників уважає, що „мабуть смерть, яка наступила невдовзі [2 травня 1947 р.] врятувала вченого від репресій“³⁴. З тим, очевидно, слід погодитись... Відомо, що пізніше М. Бажан, укладаючи реєстр гасел УРЕ, за деякими даними, мав труднощі з особою М. Кордуби (це стосувалось й інших західноукраїнських учених), зі списком яких ходив „пробивати“ апробату в ЦК КПУ. У 7-му томі УРЕ з'являється стаття про М. Кордубу, хоч із контекстуальною ремаркою: „У працях К[ордуби], опублікованих до 1939 р., мають місце істотні помилки буржуазно-об'єктивістського і націоналістичного характеру“³⁵. Цю фразу згодом повторено у статті про М. Кордубу, вміщений в Радянській енциклопедії історії України³⁶. Без сумніву, використання подібних оціноких ремарок невипадкове. Це, з одного боку, свідчило про пильність властей і вислугу перед центром, з другого — це прийом демонстрування ласкавого зауваження визначних діячів науки і культури до свого кола, з „великодушним недобаченням“ змісту і спрямування їх наукової спадщини“.

Очевидно, нині, відповідно до стану ще дуже поверхневого вивчення спадщини М. Кордуби, заарано „виводити на світ“ і оцінювати до кінця репрезентовані вченим здобутки у науковому, суспільному-громадському та освітньому вимірах (передусім його концепції історичного бачення різних явищ і подій та оцінки їх), але не говорити про них та недооцінювати наукових досягнень вченого, його історіософії та почуття української національної гідності, у якій постійно присутній патріотичний обов'язок в європейському контексті, не можна й шкідливо. Ім'я Мирона Кордуби вписане найбільшими літерами в літопис української науки та культури. Він — великий вчений України, водночас Европи та світу.

Олег АНТОНОВИЧ

³⁰ Замлинська О. Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945—1947) // Київська старовина.— 1993.— № 2.— С. 75—76. Див. також: Дащевич Я. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів // Український історик.— Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1996.— № 1—4.— С. 88—141.

³¹ Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20—50-ті роки ХХ ст.)— К., 1994.— С. 216—217.

³² Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / Упоряд. Т. Галайчук, О. Луцький, Б. Микитів та ін.— К., 1995.— Т. 1 (1939—1953).— С. 340.

³³ Там само.— С. 349—350.

³⁴ Ярема С. Мирон Кордуба // Ювілейна книга української гімназії в Тернополі. 1898—1998. До сторіччя зачинування.— Тернопіль; Львів, 1998.— С. 663.

³⁵ Українська радянська енциклопедія.— К., 1962.— Т. 7.— С. 231.

³⁶ Радянська енциклопедія історії України.— К., 1970.— Т. 2.— С. 472. Географічна енциклопедія України пропустила це ім'я (К., 1990.— Т. 2).

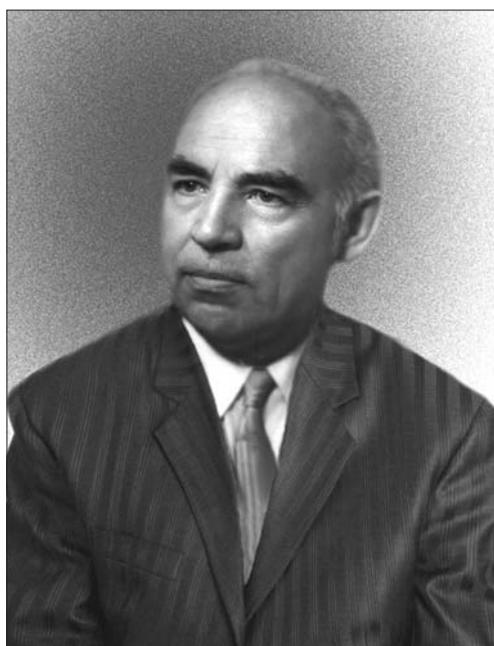
ЄВГЕН ЛАЗАРЕНКО — ВЕЛИКИЙ РЕКТОР ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ, МЕЦЕНАТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

(До 100-річчя від народження)

Євген Лазаренко — всесвітньо відомий вчений в галузі мінералогії, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, засновник геологічного факультету Львівського університету, Львівського геологічного товариства, Українського мінералогічного товариства, дійсний член Товариства мінералогії і геології Чехословацької академії наук, Мінералогічного товариства Великобританії й Ірландії, почесний член Всесоюзного мінералогічного товариства, Болгарського геологічного товариства, Наукового товариства ім. Шевченка, почесний ректор (*Honoris Causa*) природничих наук Люблінського університету ім. Марії Склодовської-Кюрі, ректор Львівського державного університету ім. І. Франка (1951—1963), меценат української культури, академік Академії наук УРСР.

Є. Лазаренко народився 26 грудня 1912 року в Харкові в багатодітній робітничій сім'ї. 1927 р. закінчив семирічну школу і пішов працювати, водночас навчався на дворічних курсах підготовки до вищої школи. 1930 р. вступив на геолого-географічний факультет Харківського університету. Після закінчення університету навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту геології при Харківському університеті. 1937 р. захистив кандидатську дисертацію „Мінералогія свинцево-цинкових родовищ Нагольної Трасівки в Донбасі“. Завдяки старанням Д. Соболєва Воронезький університет оголосив конкурс, і Є. Лазаренко був обраний на посаду доцента кафедри мінералогії і петрографії Воронезького університету. Невдовзі він став заступником декана й деканом факультету. 1942 евакуйований на Урал, де працював старшим науковим співробітником Гірничо-геологічного інституту Уральського філіалу АН СРСР.

У жовтні 1944 р. за скеруванням Управління вищої школи УРСР вчений приїхав до Львова і очолив кафедру мінералогії геолого-географічного факультету Львівського університету, а вже наступного року організував геологічний факультет і став його першим деканом. 1947 р. захистив док-

Євген Лазаренко. 60-ти роки ХХ ст.

торську дисертацію „Мінералогія мідно-цинкових родовищ Середнього Уралу“, а 1948 р. удостоєний вченого звання професора. 1949 р. Лазаренко став проректором, а 1951 р.— ректором Львівського університету. 12 років на посаді ректора — без сумніву, найяскравіша сторінка порівняно короткого, але напрочуд яскравого творчого життя Є. Лазаренка, який багато залишив у спадок прийдешнім поколінням. Як самобутній, неповторний особистіті, Лазаренкові було нелегко працювати в умовах тоталітарної системи. За це його не любили власті імущих, однак любили студенти й викладачі.

Свої зусилля Є. Лазаренко спрямовував насамперед на розвиток освіти та науки. Під його керівництвом в університеті засновано періодичні й тематичні видання з усіх природничих і гуманітарних наук. Він значно розширив підготовку науково-педагогічних кадрів через аспірантуру і докторантуру, у тому числі з нових спеціальностей. За короткий час Львівський університет під керівництвом Є. Лазаренка перетворився на один з провідних наукових, освітніх і культурних центрів України. Ректор Є. Лазаренко створив усі можливості для вступу в університет дітей робітників, селян, призначеній і репресованій місцевої інтелігенції. Як згадував В. Здоровега, він не

раз говорив деканам напередодні вступних іспитів: „Будьте уважними до цих хлопців і дівчат. За них ніхто не попросить, ніхто не заступиться, ніхто не спитає. Єдине, що вони можуть при невдачі,— це тихенько заплакати десь у кутку“.

У післявоєнні роки Є. Лазаренко робив усе можливе і неможливе, щоб створити в університеті сприятливі умови для навчання, творчого і фізичного розвитку студентської молоді. В той час в університеті було створено і обладнано чимало навчальних і науково-дослідних лабораторій, друкарню, поліклініку, бази для проведення практик, побудовано спортивний комплекс, стадіон, спортивно-оздоровчий табір „Карпати“, організовано літературну студію, симфонічний оркестр, оперну студію, студії бальних і народних танців, хорову капелу „Прометей“ та ін.¹

¹ Академік Євген Лазаренко / О. Матковський, П. Білоніжка, В. Павлишин.— Львів, 2005.

Ректор досить швидко встановив дружні взаємини з місцевою інтелігенцією і здобув шану як пристрасний захисник української мови й культурної спадщини України. Він був свідком у перші післявоєнні роки в Галичині репресій робітників, селян, інтелігентів. В Постанові ЦК КПРС від 26 травня 1953 року „Питання західних областей УРСР“ офіційно вказана цифра репресованих — 500 тисяч чол. У цій постанові Львівський обком партії нібито звинувачувався в грубому перекрученні національної політики Комуністичної партії Радянського Союзу щодо ставлення до місцевого населення, невисування на керівні посади місцевих кадрів, в ігноруванні української мови.

Є. Лазаренко сприйняв цю постанову як серйозну зміну підходу Комуністичної партії до національної політики в Україні. Він заявив, що це наслідок того, що „політика партії, яка проводиться у Львівській області, подібна до політики, яку проводять колонізатори“. Цей сміливий і рішучий виступ ректора Львівського університету Комуністична партія сприйняла як ворожий і, звичайно, не забула. Зазначена постанова була тимчасовою і з'явилася у зв'язку з доповідною запискою Л. Берії (тодішнього міністра внутрішніх справ СРСР) до Президії ЦК КПРС. Насправді національна політика Комуністичної партії щодо України залишилася колоніяльною. На цьому пленумі Є. Лазаренко порушив також питання, яке стосувалося функціювання української мови. Зокрема, що Львівський обком партії звільнив з посади проректора Львівського університету А. Брагінця за те, що він, згідно з інструкцією Міністерства вищої освіти УРСР, вимагав від студентів писати дипломні роботи українською мовою. Тут Комуністична партія застосувала подвійний стандарт. З одного боку, вона нібито піклується про стан української мови, а з другого,— карає тих, хто старався, щоб вона функціонувала. У своїй доповіді Є. Лазаренко наголошував на доконечності читання лекцій, підготовки підручників і дисертацій українською мовою, особливо з природничих наук, оскільки це сприяє виробленню української наукової термінології.

Відтоді партійні органи пільно стежили за вченим, щоб у слінший момент його скомпрометувати і звільнити з посади ректора. Неодноразово Львівський міськом і обком партії, ЦК КПУ організовували перевірки навчальної, наукової, господарської і виховної роботи Львівського університету і завжди знаходили т. зв. серйозні недоліки².

Попри все ректор Є. Лазаренко далі намагався перетворити Львівський університет на український. З його ініціативи створено кабінети фран-

кознавства, шевченкознавства, мистецтвознавства. В аудиторіях філологічного факультету з'явилися бюсти Тараса Шевченка, Лесі Українки, Маркіяна Шашкевича.

Завдяки ректору у Львівському університеті щорічно проводилися вечори, присвячені пам'яті Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших діячів національної культури. Ці незабутні вечори відвідували й студенти інших навчальних закладів. Університет був чи не єдиним оазисом у часи комуністичного режиму, де так вільно звучала українська мова, українська музика і пісня. І. Денисюк та В. Здоровега справедливо називали Є. Лазаренка меценатом української культури.

1956 р. в університеті широко відзначено 100-річчя від народження Івана Франка. Напередодні в с. Криворівні, де не раз відпочивав письменник, Є. Лазаренко організував музей. А в найстаршому корпусі університету при вході в ауд. 244, в якій І. Франко 1895 р. прочитав свою габілітаційну лекцію „Наймичка“ Т. Шевченка, Є. Лазаренко відкрив меморіальну таблицю. Тоді ж в університеті було організовано міжнародну конференцію з виїздом її учасників у Дрогобич, Нагуєвичі і Криворівню.

До 100-річчя від смерті Кобзаря шевченківська аудиторія була оформлена художніми розписами на історико-літературні теми. Доповнюючи оформлення скульптурні композиції: на повен зріст Гонта і Залізняк, скульптура „Прикутий Прометеї“. А на фронтальній стіні — слова „Заповіту“ Т. Шевченка:

І мене в сім'ї великий,
В сім'ї вольний, новий,
Не забудьте пом'янути
Незлім тихим словом.

1961 р. до 150-річчя від народження Маркіяна Шашкевича в с. Підлісся, на батьківщині поета, стараннями Є. Лазаренка споруджено пам'ятник письменникові та відкрито музей-садибу. На подвір'ї будинку М. Шашкевича відбувся великий святковий концерт. Студенти декламували вірші М. Шашкевича, звучали українські пісні і музика. А напередодні цього ювілею в університеті опубліковано поезії і ноти пісень на слова поета.

Євген Лазаренко підтримував дружні зв'язки з поетами, письменниками, композиторами, художниками, зокрема, з Р. Братунем, Д. Павличком, І. Вільде, О. Гончаром, А. Малишком, М. Рильським, П. Тичиною, Д. Гнатюком, А. Кос-Анатольським та іншими, запрошуваючи їх в університет на зустрічі зі студентами, викладачами і співробітниками. Ці зустрічі були незабутні.

Деякі видання Євгена Лазаренка

² Білоніжка П. Євген Лазаренко — вчений, педагог, громадянин // Вісник НТШ.— Львів, 2002.— Ч. 28.— С. 36—38.

Багато зусиль доклав Є. Лазаренко до відзначення 300-річчя Львівського університету, що відбулося на високому рівні і з великим почестями. До цієї дати він підготував і опублікував книгу „300 років Львівського університету“.

У грудні 1962 р. в університеті широко відзначено 50-річний ювілей Є. Лазаренка, що перетворився у загальне святкування. Це дуже обурило тодішнє керівництво Львівського об'єму партії. В урочистостях взяли участь представники багатьох університетів Радянського Союзу, країн Східної Європи, творчих спілок, мистецьких організацій, громадськості Львівщини і сусідніх областей, студентська молодь. Дмитро Павличко присвятив їйому вірш, який починається словами*:

*Прийшов — таки один за триста літ
Великий Ректор у мою святиню...*

Напередодні ювілею випускники університету (Іван Гель та ін.) подарували йому рідкісне видання творів Т. Шевченка з написом: „Ректорові українського народу“. Цей та інші факти святкування згодом стало одним із пунктів звинувачення Лазаренка під час розправи над ним.

Ректор Євген Лазаренко підтримував зв'язок з українською діаспорою Канади, передплачував часопис „Українське слово“ (Вінніпег) та радив декому зі своїх учнів теж його передплачувати, що було тоді небезпечно. У ювілейні дні, а також у відрядженнях чи на відпочинку він відвідував могили й пам'ятники видатних українських діячів науки і культури як в Україні, так і за її межами.

У травні 1963 р. Є. Лазаренко і М. Рильський організовували наукову конференцію, присвячену 50-річчю від смерті Лесі Українки. Відзначення цієї дати (з виїздом на Волинь) перетворилося на всенародне вшанування пам'яти славетної доньки України. Три дні відбувалися урочистості в Луцьку, Ковелі, Колодяжному, Скулині. Туди прибуло багато людей з різних областей України, Москви та навколоїшніх сіл. Приїхало чимало журналістів. Наприкінці конференції до Ковеля прийшла прикра звістка, що Є. Лазаренка викликають до Києва, у ЦК КП України. Було тривожно, бо над ним давно збиралися темні хмари...

Як згодом стало відомо, це засідання було добре підготоване. Секретар Львівського об'єму партії В. Маланчук подав у ЦК доповідну записку обсягом понад 100 с., у якій було зібрано багато „компрометуючого“ матеріалу. На засіданні, крім членів ЦК, були присутні завідувачі відділів ЦК КПУ, міністри, редактори республіканських газет та ін.

На засіданні по декілька разів виступали члени ЦК КПУ П. Шелест, А. Іващенко, А. Скаба, В. Ком'яков, І. Грушецький, І. Казанцев, які різко критикували Є. Лазаренка за те, що він втратив партійну пильність і не чинив перешкоди тим, хто порушував питання про українську мову, пробуджував національні почуття у студентів в радянській молоді. На цьому засіданні 23 травня 1963 р. ректорові оголосили суверу догану і звільнили з посади Львівського університету як „українського буржуазного націоналіста“. Фактично це була показова розправа над видатним українським ученим, меценатом української культури.

Доповідна записка ЦК КПУ про недоліки ідеологічної роботи ректора Львівського університету стала предметом обговорення в усіх вищих навчальних закладах України. Щоправда, в його особовій справі немає наказу Міністерства вищої та спеціальної освіти УРСР про звільнення. Офіційно причину його звільнення сформульовано по-іншому. Про це свідчить характеристика, яку видали Євгену Лазаренкові керівники геологічного факультету для подання її в парткомію Львівського об'єму КПУ, щоб зняли з нього догану. У ній написано: „В 1963 году секретариатом ЦК КПУ тов[арищу] Лазаренко Е. К. был объявлен выговор за нарушение финансовой дисциплины во время работы ректором университета“. Чомусь і в ті часи партійні органи боялися писати правду.

9 вересня 1963 року відбулися закриті збори партійної організації

Львівського університету, на яких з доповідю виступив секретар Львівського об'єму партії В. Маланчук. Він різко критикував Є. Лазаренка за те, що той не дотримувався політичної лінії партії, і звинувачував у тому, що львівська інтелігенція називала ректора університету захисником української культури. При цьому В. Маланчук здивовано зауважив: „Невідомо від кого чи від чого її захищати“, начебто не знаючи про ті обмеження й утиски української мови, нищення історичної і культурної спадщини України, арешти й репресії української інтелігенції, особливо видатних учених, діячів культури, які чинила Комуністична партія України, керована комуністичною верхівкою з Кремля? Згадаймо ці факти.

У 1926 р. перший секретар ЦК КП(б)У Л. Ганович звинувачував наркома освіти УРСР О. Шумського в націоналістичному ухилю та звільнив його з роботи; 1927 р. пленум ЦК КП(б)У засудив діяльність КПЗУ за націоналістичний ухил; 1929 р.— арешти визначних діячів української науки і культури; 1933 р.— самогубство М. Хви-

Зустріч ректора ЛДУ ім. І. Франка Євгена Лазаренка з Максимом Рильським, Олександром Дейчом та літературознавцями Львова. Зліва направо: Є. Лазаренко, невідома, О. Дейч, М. Рильський, Л. Міщенко. 1963 р.

* Вірш опубліковано у пресі значно пізніше — вже в роки перебудови.

льового, який виступав за національне відродження України, і М. Скрипника (наркома освіти) на доказ протесту проти погрому української культури; 1937 р.— ліквідація майже всього складу уряду УРСР і всього складу ЦК КП(б)У; 1946 р.— постановаplenumu ЦК КП(б)У про небезпеку українського націоналізму і затвердження нового українського правопису, наближеного до російського; 1961 р.— XXII з'їзд КПРС схвалив нову програму партії і проголосив політику „злиття націй“, тобто політику русифікації³.

Тоді на зборах Львівського університету виступив завідувач сектора вищих навчальних закладів ЦК КПУ В. Попов, який сказав: „Самая главная его [Є. Лазаренка] вина в том, что он противопоставил себя партийной организации университета, партийной организации города Львова. Лазаренко прославлял отдельных деятелей культуры, ставя памятники, скupая произведения искусства помимо мнения общественности, пытался создать во Львове второй идеологический центр, который бы конкурировал с обкомом партии. И это главная вина коммуниста Лазаренко, который стоял во главе университета“.

Після звільнення з посади ректора Є. Лазаренко до 1969 р. працював завідувачем кафедри мінералогії. Працювати йому було важко, позаяк в університеті йому створили несприятливі умови для роботи. Тільки учні Є. Лазаренка співчували йому і за змогою допомагали. 1969 р. ЦК КПУ запропонував вченому очолити Інститут геологічних наук АН УРСР у Києві. Є. Лазаренко сподівався, що ЦК КПУ змінив своє ставлення до нього, і погодився очолити цей інститут. Він швидко налагодив у ньому роботу й організував там відділ регіональної та генетичної мінералогії. Того ж року його обрано академіком АН УРСР. Але активні дії щодо реформування інституту та його українізації не сподобалися багатьом працівникам і вже через два роки Є. Лазаренка звільнили з посади директора і разом з відділом перевели в Інститут геохемії і фізики мінералів (нині — Інститут геохемії, мінералогії і рудоутворення ім. акад. М. М. Семененка НАН України).

Діяльність Є. Лазаренка, за словами Івана Геля, як ректора українського народу сприяла тому, що у Львівському університеті сформувалася група патріотів-однодумців, які вже після звільнення його з посади ректора продовжували розвивати національні ідеї. В університеті в різних формах діяв рух опору, до якого належали викладачі, інші працівники вишу, а також випускники і студенти. Серед них були І. Гель, І. Калинець, І. Калинець, Я. Квіт, Л. Квіт, Т. Горяніова, Л. Попадюк, С. Злупко, З. Попадюк, О. Ільчишин, Є. Наконечний та ін. Вони поширювали заборонену літературу, підпільно займалися самвидавом і передавали його довіреним особам. За цю діяльність І. Геля 1966 р. засуджено до трьох років ув'язнення з відбуванням покарання в таборах суворого режиму і повторно — у 1972 р.— до десяти років ув'язнення в таборах особливого режиму, а Ігоря та Ірину Калинців — до шести років ув'язнення в таборах суворого режиму.

Згадуючи Є. Лазаренка, мимоволі повертаємося до роздумів про події тих даліх років, коли

жив і трудився на благо українського народу Іван Франко. 1895 р. уже відомий учений, письменник, поет, політичний діяч, успішно подолавши три конкурсні випробування, хотів одержати у Львівському університеті скромну посаду доцента кафедри української літератури й етнографії. Проте І. Франкові не дав цього досягти Казимир Бадени — намісник у Галичині. Він боявся допустити І. Франка до українських студентів, які чимдалі активніше вимагали, щоб професори Львівського університету читали лекції українською мовою, виступали за перетворення його на український університет. А ЦК КПУ позбавив Є. Лазаренка посади ректора саме за те, що він намагався перетворити Львівський університет у національний.

На шляху до розвитку освіти, науки і культури люди, сильні духом, не зупиняються перед труднощами, не гнуться перед тимчасовими володарями їхньої долі й невпинно йдуть до своєї мети. Є. Лазаренко не тільки сам ішов, а й надихав інших боротися і перемагати. У той час, коли Компартія вихвалаляла робітничий клас і називала „його величність“ та всіляко зневажала інтелігенцію, він підтримував українську інтелігенцію, оберігав її від несправедливих звинувачень і принижень, бо віbachав, що вона — найбільша цінність нації. Незважаючи на тиск комуністичного режиму, Є. Лазаренко залишився патріотом України.

Є. Лазаренко був людиною мужньою і фізично дуже міцною. Однак цькування вченого як українського буржуазного націоналіста підірвали його здоров'я і після тривалої важкої хвороби він помер у 67-річному віці 1 січня 1979 р. (похований на Байковому кладовищі в Києві).

На урочистій посвяті вступників у студенти 31 серпня 1995 р. ректор Львівського університету Іван Вакарчук наголосив, що в літопис Львівського університету золотими літерами вписано імена Маркіяна Шашкевича, Стефана Банаха, Івана Франка, Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, Станіслава Людкевича, Євгена Лазаренка та інших українських учених.

Ректор Львівського університету, видатний учений Є. Лазаренко навічно увійшов у світову іс-

Академік
Євген Лазаренко

ЄВЕН ЛАЗАРЕНКО —
видатна постать
XX століття

Нові книжки про Євгена Лазаренка

торію науки і тепер уже в бронзі щодня зустрічає студентів при вході в університет.

Петро БІЛОНІЖКА,
Орест МАТКОВСЬКИЙ

³ [Б. а.] Україна в 1917—1980 роках // Енциклопедія українознавства.— Львів, 2000.— Т. 9.— С. 3308—3325.

КООПЕРАЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ

Кооперація — феноменальне, самобутнє явище суспільного життя XIX—XXI ст. Як форма організації людей, вона існувала в Україні ще задовго до появи „Товариства справедливих“. Згадаймо хоч би таки поширені форми самоорганізації українців, як толока, чабанські чи рибальські артілі, чумашкі валки, церковні братства тощо. Ці форми співпраці слід розглядати як спосіб об’єднання людей на засадах взаємозахисту і взаємодопомоги. Ще у 20-х рр. ХХ ст. історик української кооперації Петро Височанський дійшов висновку, що кооперування у різноманітних формах було притаманне українському народу з давніх-давен, тому він „...не боїться вільних спілок, він з охотою йде туди, де люди самі собі, без усякого примусу, добровільно, по своїй охоті, сєдаються в спілки для самодопомоги та самооборони...“¹

Степан Качала

Твердження деяких російських істориків про якесь ментальне несприйняття українським народом асоціативних об’єднань рішуче заперечив український економіст Федір Щербина: „... український індивідуалізм опирається стадності, однак особиста самостійність українця, його прив’язаність до якоїсь власної ділянки праці дуже легко вільвається у найрізноманітніші громадські форми й інтереси...“² На базі родинного співжиття й співпраці найлегше було здійснювати отої первісний демократизм давніх побутових громадсько-економічних асоціацій, наводити в них „гуртовий порядок“, утримувати звичасм передавану з діда-прадіда неписану „законність“³.

Модерний український кооперативний рух виник у 60—70-х роках ХІХ ст., коли звільненiem із кріпацтва масам українського селянства й міським ремісникам, зануреним у лихварство, загрожувала втрата найелементарніших засобів існування. Це був духовний протест суспільної природи людини проти хижакької експлуатації, проти фізичного насильства сильнішого над слабшим.

Жорстоко переслідуваний активіст кооперативного руху Степан Шипилевий на судовому за- сіданні щиро і простодушно пояснив суддям зна-

чення українського кооперативного руху: „Нас обслуговував великий штаб чужинців, адміністративний службовик, виховник, лікар, інженер, слюсар, стрижій, бляхар, купець — це все не українці; кожний із них жив достатньо, ів м’ясні обіди, білий хліб, мав чисту сорочку, бездоганне помешкання і одіння. Наше населення жило надголовь, від недоїдання... діставало сліпоти на переднівку... На такім ґрунті постала наша кооперація...“⁴

Серед популяризаторів кооперативної ідеї та засновників перших кооперацій — найавторитетніші на той час провідники українського суспільства: Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Сергій Подолинський, Богдан Кістяківський, Олександр Кониський, Іван Франко; талановиті мислителі та митці, політичні й громадські діячі, вчені-етнографи — Павло Чубинський, Федір Вовк, Андрій Шиманів; економісти-статистики — Федір Щербина та Олександр Русов; письменники та митці — Степан Васильченко, Микола Вороний, Людмила Старицька-Черняхівська, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Панас Саксаганський, Порфирій Демуцький.

Кооперативний рух в Україні, набуваючи матеріальних та ідейних ознак, щоразу більше зливався з національним. Перші ознаки такого синтезу спостерігаємо ще у послідовників ідей Кирило-Мефодіївського братства. Визначний український історик та громадський діяч В. Антонович був піреконаний в тому, що кооперація допоможе відбудувати соціальну структуру нації⁵.

Орієнтували кооперацію на задоволення національних інтересів українців відомі громадські діячі — Христофор Барановський, Василь Доманицький та Осип Юркевич. Василь Доманицький, історик, редактор „Кобзаря“ (1907) і секретар редколегії журналу „Киевская старина“, спричинився до розгортання кооперативного руху в рідному Звенигородському повіті на Київщині. Засновниками „Потребительного общества“ були також члени „Старої громади“ в Києві (1868), які своїм керівником обрали українського вченого-економіста Миколу Зібера.

Ілля Витанович

¹ Височанський П. Коротка історія кооперативного руху України.— К., 1925.— С. 14.

² Див.: Злупко С. Федір Щербина // Українські кооператори. Історичні нариси / За ред. С. Гелея.— Львів, 1999.— Кн. 1.— С. 91.

³ Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964.— С. 50.

⁴ Цит. за: Там само.— С. 500.

⁵ Гелей С. Ілля Витанович про традиції українського кооперативного руху // Від національної ідеї до державності. Вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації.— Львів, 2011.— С. 549.

Національні провідники українського народу не були „каючіся дворяні“, які штучно створювали для себе ідола-божище з мужика і його потреби. Це були переважно вихідці з народу, його освічені

Кооперативні часописи

діти, які не сприймали марксистського постулату „буття визначає свідомість“. Артільний батько Микола Левитський 1898 р. в дискусії з російськими марксистами у „Вольному економічному обществі“ в Петербурзі заявив, що хоче міряти цивілізацію кількістю ідей, а не кількістю витоптаніх личаків⁶.

Відповідні умови для розвитку кооперації склалися в останній третині XIX ст. в Галичині. Світова економічна криза 1873 р., а разом із нею непомірні податки, високі ціни на дрова, пашу, промислові товари поставили в скрутне становище селян. Заборгувавши різним посередникам, спекулянтам, корчмі, вони були змушені продавати землю. Це зумовило появу паростків самооборони, соціально-го спротиву ганебній експлуатації, ознакою якого була акція тверезости, розпочата греко-католицьким духовенством. Вона сколихнула селянські маси, спонукала їх до проведення багатотисячних маніфестацій, заснування громадських шпихлів (складів), братських школ, крамниць тощо. Зародився новий рух, який за інтенсивністю, масовістю і глибиною був більшим, ніж коли-небудь до того часу. Цей рух охопив широкі маси селянства, міщанства та молодої народової інтелігенції, серед якої Володимир Навроцький, Євген Олеський та Володимир Барвінський.

Суспільний діяч Галичини Кость Паньківський, один із засновників НТШ, був членом правління ремісничого товариства „Зоря“, входив у ради страхових товариств „Дністер“ і „Карпатія“, обирається членом ревізійної комісії „Народної торгівлі“, редактував економічно-господарський місячник „Економіст“.

Багаторічним керівником українських пайових товариств, зокрема „Народної торгівлі“, був також один із перших галицьких „рочдельців“ Василь Нагірний. За свідченням сучасників, власного майна він не зібрал, зате із запалом скуповував та будував кам’яниці для центральних українських установ. Йому, зокрема, завдячують придбанням будинків у центрі Львова товариства „Просвіта“,

„Труд“ та „Зоря“; він допоміг придбати земельні ділянки і здійснив будівництво кам’яниць „Дністра“ та „Народної гостиниці“⁷.

Зусилля світської інтелігенції щодо активізації діяльності кооперативних товариств підтримала Українська греко-католицька церква. Митрополит Андрей Шептицький рішуче висловився за активну участь священиків у громадсько-економічній праці. У його посланні „О квестії соціальній“ (1904) наголошувалося: „Рішуче фальшивим єсть напрям занедбування сторони суспільно-економічної. Церква цих речей дочасних і матеріальних не занедбусе [...] священик, що навіть на жадання парохіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського [...] єсть противний, не відповідає своєму становищу“⁸.

Основою господарської та громадської діяльності українських кооперативів стала національна кооперативна ідеологія. Найбільш повно її зasadничі ідеї відображені в праці Сидора Кузика „Про кооперацію, її теорію та значіння для нас“ (1910), написаній із нагоди Першого просвітньо-економічного конгресу у Львові. „Кооперація,— зазначав автор,— се кожух не лише теплий, але якраз мов би на нас вшитий. Ніяка з соціальних ідей, що прийшли до нас із Західної Європи, не придається так для наших відносин і не обіцяє так основного подвигнення нашого національного життя, як кооперація“⁹.

Інший лідер галицької кооперації Андрій Жук у доповіді на конгресі зазначав, що в міру зростання наших кооперативних організацій все більше одержуватимемо силу політичну, а кооперація зробить найважливіше — організує розрізнені маси в націю. „Коли розпилена тепер народна маса буде зорганізована в економічні і просвітньо-культурні інституції, коли вся суть наших інституцій буде об’єднана в національні союзи і федерації — тоді наш народ приbere форми організму, нації. І коли цей процес самоорганізації нації завершиться, тоді наступить самий важкий акт національно-політичної боротьби. Тоді ми поставимо дах на

Кооперативні часописи

нашій національній будівлі, тоді виведемо купол, на якому поставимо прapor самостійної нації...“¹⁰

Вчені-кооператори Микола Левитський, Кость Мацієвич, Михайло Туган-Барановський вважа-

⁶ Гелей С. Ілля Витанович...— С. 559.

⁷ Цит. за: Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— С. 135.

⁸ Боньковська О. Український мандрівний театр Миколи Орла-Степняка (Галичина, 1920-ті рр.) // Народознавчі зошити.— 1999.— Верес.— жовт.— Зош. 5 (29).— С. 691—695.

⁹ Кузик С. Про кооперацію, її теорію і значіння для нас.— Львів: 1909.— С. 4.

¹⁰ Жук А. Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові, 1—2 лютого 1909 р.: Протоколи і реферати.— Львів, 1910.— С. 79.

ли, що кооперація українського селянства може відіграти значну роль у національно-державному відродженні України, а тому прагнули надати її розвиткові характеру національного громадського руху. Як палкий патріот свого народу, М. Туган-Барановський вимагав для українців природного права бути синами своєї Вітчизни й працювати над розвоем національної культури. У відповідь на заяву харківського „Потребительского общества Юга России“ (ПОЮР) щодо шкідливості організаційного відокремлення української кооперації від загальноросійських центрів М. Туган-Барановський відповів: „Коли існує Україна, український народ, українська держава, коли існує українська кооперація, то вона мусить мати свої національні центри“¹¹.

Не було нічого дивного у розмежуванні кооперації на західноукраїнських землях за етнічною ознакою. На території Галичини, Буковини та Закарпаття існували кооперативні товариства поляків, румунів, угорців, євреїв, українців. У бездержавному українському суспільстві кооперація розглядалася як форма боротьби українського народу за самостійне національне існування. Її ідеологічна доктрина передбачала орієнтацію на власні сили, перетворення кооперативів на незалежні організації, що забезпечувало економічні основи самостійного розвитку нації.

Інша особливість української кооперації полягала в тому, що якщо західноевропейський рух виник із потреб індустриального робітництва, то український — із потреб селянства, „з боротьби за землю“, з необхідності задоволити численні соціальні, господарські та культурні потреби в національному житті. Адже 80 відсотків українців жили тоді з хліборобства, тоді як у Німеччині — 30, у Бельгії — 19, в Англії — 8, 5 відсотків¹².

Міська кооперація, що об'єднувала переважно різнонаціональний, зрусифікований елемент, за традицією відстоювала всеросійські, шовіністичні інтереси. „Не приймаймо легкодушно з міст те, що нас губить, лише те, що нам помогти може,—

наші предки й які згідні з новітнім кооперативним духом“¹³.

Напередодні Першої світової війни українська кооперація була так добре зорганізованою, що ви-

Кооперативні часописи

ступала соціально-економічною базою для українського національного руху в Російській та Австро-Угорській імперіях.

Після проголошення Української Народної Республіки в країні склалися сприятливі умови для організації економіки держави на кооперативних засадах, що дало б можливість вирішити гострі соціально-економічні та національно-політичні проблеми. Відомий кооперативний діяч Дмитро Коліух на з'їзді представників споживчих спілок України у квітні 1918 р. заявив, що „перед нами одкриваються широкі перспективи, і коли ми їх не використаємо, то не маємо права жити на землі України. Українська держава сьогодні — чистий лист і на ньому ми маємо написати історію“¹⁴.

Відкриваючи перше пленарне засідання і вітаючи делегатів та гостей третього Всеукраїнського загальнокооперативного з'їзду в травні 1918 р., голова правління Центрального українського кооперативного комітету Борис Мартос висловив упевненість, що доля народу базується на його самодіяльності, на почутті своєї сили, на почутті незалежності від сторонніх впливів.

Високі урядові посади в різний час обіймали такі відомі українські кооператори, як М. Туган-Барановський, Б. Мартос, Д. Коліях, Х. Барановський, М. Стасюк, С. Бородаєвський. Своїм авторитетом кооперативні спілки підтримували органи місцевої адміністрації, брали на себе проблеми соціального захисту, опіку над шкільництвом, забезпечували молодь шкільними посібниками власного видання, постачали армії ліки, продукти, одяг, взуття, налагоджували торговельні зв'язки із зарубіжнем.

У 1917—1921 рр. кооперативний рух охопив близько 60 відсотків населення України. Не випадково національна кооперація прорімалася майже на десять років довше від Української Народної Республіки. Більшовицький режим, що демагогічно визнавав за кооперацією майбутнє, довго не міг її зруйнувати, хоча смертельний вирок було винесено декретом Раднаркому ще 19 березня 1920 р. Лідер

Кооперативні часописи

застерігав визначний український історик кооперативного руху Ілля Витанович, — а плекаймо в селі й переносім до своїх міст нашу традицію, ті внутрішні чесноти й переконання, що їх цінили

¹¹ Туган-Барановський М. Чи потрібні Україні свої національні кооперативні центри // Кооперативна Зоря (К.).— 1918.— 25 верес.— Ч. 13—14.

¹² Див.: Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність.— Львів, 2010.— С. 113.

¹³ Витанович І. Кооперація на межі поступу і традиції // Господарсько-кооперативний часопис.— Львів, 1937.— Ч. 18—19.— С. 14.

¹⁴ Цит. за: Бабенко С., Гончарук Я., Гелей С. Подвижники кооперативної ідеї // Українські кооператори. Історичні нариси / За ред. С. Гелея.— Львів, 1999.— Кн. 1.— С. 10.

партії Поалей Ціон — київський адвокат Раппопорт заявив західній пресі: „Ми опанували нашим впливом всю індустрію підкупом і агітацією [...] Рівно-часно ми взяли під наш контроль комерцію через

Андрій Палій

банки. Ми мали, але дуже мало опору, пасивного опору з боку української буржуазії. Після перемоги над національною кооперацією український націо-

Свєн Храпливий

налізм втратив свою економічну базу¹⁵.

Іншою була ситуація в Галичині. Після поразки української національної революції кооперативний рух тут дуже швидко відновив свої позиції. Попри плани денационалізації й асиміляції українців, які виношував окупаційний режим, Польща все ж таки була європейською, парламентською, порівняно демократичною державою, а тому її кооперативний закон від 29 жовтня 1920 р. дав можливість українцям створити національні кооперативні спілки та об'єднання. Кооперація для українців у Другій Речі Посполитій стала школою супільно-адміністративного і господарського життя, а її керівництво заразувалося до еліти української громадськості, не тільки господарської, а й політичної. Все це забезпечило відповідні результати. Якщо в 1914 р. близько 500 дрібних кооперативів об'єднували 100 тис. членів, то напередодні Другої світової війни Ревізійний союз українських кооператорів (РСУК) об'єднував 4 тис. кооперативів із 1,5 млн. членів. Було скооперовано 80 відсотків селянських господарств¹⁶.

Один із учасників національної революції писав, що тоді „по містах і селах піднялися до мирного змагання люди, які в дні звичайної боротьби вели за собою сотні курені, співали про Червону Калину й козацьку славу і безмежно вірили в перемогу справедливості“¹⁷. Якби у своєму ентузіазмі в дрібних крамничках, касах, молочарнях вони не бачили засобів для досягнення вищої мети, то не досягли б таких результатів. З українських сіл і містечків зникали брудні корчми, а на їх місці з'являлися модерні молочарні. Лихварство, яке стільки сліз, поту і крові висмоктало з народу, було цілковито ліквідовано. Голова Ради Ревізійного союзу українських кооперативів Юліян Павликівський у програмній доповіді з нагоди 30-річчя діяльності союзу (1934) вазначав: „Український кооператизм виводить сірі народні маси безіменних віддачів сухого хліба у ряди повновартних і повноправних громадян. У дружній співпраці зі собою стають вони не тільки ковалями власної долі, а й будівничими долі народу“¹⁸.

Національне кооперативне виробництво давало засоби до існування сотням тисяч селян, скоро чуючи еміграцію, творило ринок для українських товарів, сприяло вирощуванню кадрів патріотично налаштованих фахівців. Кооперація рятувала дрібного виробника від потрійної експлуатації з боку великого капіталу в сфері виробництва, обміну та споживання і сприяла встановленню усталених ринкових відносин¹⁹.

136 районних молочарень, які об'єднували 1600 збирень молока та сметани, обслуговували близько 205 тис. селянських господарств. Лише в 1930 р. „Маслосоюз“ продавав 3 млн. кг масла, зокрема в Чехію, Австро-Угорщину, Швейцарію, Німеччину та інші європейські країни. Діяч „Маслосоюзу“ Андрій Палій писав: „Цілий край вкрився українськими кооперативами, а на вулицях Львова і по його менших містах пишалися взірцеві спеціальні молочарські крамниці „Маслосоюзу“, яких не посorомились би навіть головні міста Західної Європи“²⁰.

Львів тоді справедливо називали столицею української кооперації. Тут функціонували фабрика м'яса, фабрика мила, овочепереробна фабрика „Продукція“, крамниці „Народної торгівлі“, „Маслосоюзу“, „Центросоюзу“, жіночого ремісничого товариства „Українське народне мистецтво“, кооперативи інженерних робіт „КІР“, візничий „Гарма“, столярний „Архो“, пасічний „Рій“, видавничі „Ізмаагд“ та „Червона калина“, кінокомплекс „Добро і краса“, приватних урядовців „СУПРУГА“. Львів був центром видавничої діяльності. Журнали „Економіст“, „Кооперативна республіка“, часописи „Самопоміч“, „Кооперативне молочарство“, „Кредитова кооперація“, „Кооперативна родина“, „Господарсько-кооперативний ча-

¹⁵ Башнянин Г., Мисловський П. Українська національна ідея як підґрунтя і програма інформаційного перебаштування суспільства. Проблеми теоретичної постановки, пошуку рішень і громадсько-політичної реалізації (Рукопис).— Львів, 2012.— С. 42—43.

¹⁶ Витанович І. В поході до волі, до добра і краси (З історії українського кооперативного руху в пам'ять майбутньому) // Овид.— Чикаго, 1957.— Ч. 10 (87).— С. 21.

¹⁷ Там само.— С. 23.

¹⁸ Павликівський Ю. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху: Промова на святочній Академії дня 6 січня 1934 р. У 30-ліття організаційної праці РСУК // Кооперативна республіка.— Львів, 1934.— С. 48—49.

¹⁹ Див.: Бабенко С., Гончарук Я., Гелей С. Подвижники кооперативної ідеї.— С. 14.

²⁰ Цит. за: Матейко Р. Подвижник української молочарської кооперації (Штрихи до портрета Андрія Палія) // Андрій Палій — будівничий та керманич „Маслосоюзу“. Статті, спогади, листи.— Тернопіль, 2001.— С. 12.

сопис“, „Календар українського кооператора“ виходили на той час значними накладами. Друкарні міста випускали дві третини всіх друкованих в Україні (до 1910 р.) видань про кооперацію²¹.

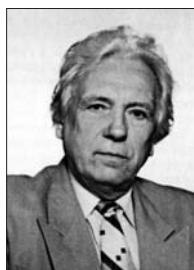
На підприємствах, у крамницях і конторах українських кооперативів працювало майже півтори тисячі робітників та службовців. Викладачі українських шкіл, журналісти, власники та робітники дрібних приватних торговельних, промислових і ремісничих підприємств, які здебільшого також були кооператорами, становили приблизно таку саму кількість. Разом із членами їхніх родин — це близько 12 тисяч чол., тобто до 20 відсотків тодішнього українського населення Львова²². Гуртування навколо кооперації робило цих людей „поважною армією“ національної ідеї, яку не в силі були знищити ні економічні негаразди, ні принади полонізації та антиукраїнські погроми.

Розвиткові українського кооперативного руху на західноукраїнських землях сприяло „Товариство українських кооператорів“ (1936—1939), яке популяризувало досягнення визначних українських та зарубіжних кооператорів, організовувало кооперативні свята, виставки, екскурсії. Кооперацію як предмет було введено у програми шкіл, які входили до товариства „Рідна школа“. Друкувалися підручники та хрестоматії, організовувалися одномісячні курси для вчителів, працювали кооперативні бібліотеки, зразкові кооперативи та кооперативні гуртки.

Ілля Витанович

Своїм розвитком кооперація завдячувала ентузіастам, які поєднували свою політичну, наукову, мистецьку, душпастирську діяльність із творен-

Степан Злупко

ням кооперативних інституцій. Серед них понад десять були дійсними членами НТШ. Саме вони надали українському кооперативному рухові духовної глибини, широти замислу та творчого став-

лення до буденних господарських справ, перетворювали його на впливову економічну й політичну силу, яка забезпечувала матеріальну підтримку процесові становлення національної самосвідомості українців, їхній боротьбі за громадянські та політичні права, за економічну самостійність та політичну незалежність.

У радянській системі споживча кооперація розглядалася як складова планового соціалістичного господарства. Формально зберігаючи ознаки громадсько-господарської організації, вона перетворилася на додаток до державних торговельно-виробничих структур. Державні органи постійно втручалися в її діяльність, нав’язували завдання та контрольні цифри, встановлювали схеми посадових окладів, ліміти чисельності працівників, штатні розписи. Кооперація втратила основні засади своєї діяльності — добровільність членства, господарську й організаційну автономію, демократизм в управлінні, турботу про кооперативну громаду. Така ситуація привела до деградації кооперативного руху.

А що ж сьогодні? Чи здатна кооперація відіграти свою роль у відродженні національного духу, в розбудові Української держави? На жаль, на двадцять другому році незалежності в Україні склалася модель не сучасного європейського, а кланово-олігархічного капіталізму, в умовах якого переважає поєднання бідності, безпросвітності та багатства. Для такого капіталізму характерна зосередженість виробництв, які працюють, і будівництва у великих індустріальних центрах та масового безробіття внаслідок непрацюючих виробництв у районних центрах, містечках та селах. За статистикою, у названих населених пунктах безробітні становлять понад 50 відсотків. Держава ставиться до села як до комори з продуктами харчування і аж ніяк не враховує інтересів сільського мешканця, якому треба створити елементарні умови для самореалізації. Від розв’язання цієї важливої проблеми залежать продовольча безпека України, соціальний захист селян, доля аграрного сектора економіки. Сільське населення, що не охоплене кооперативною діяльністю, емігрує за кордон у пошуках кращої долі або ж мігрує в українські міста, примножуючи тамтешні проблеми.

Уряд, органи місцевого самоврядування мали б сприяти створенню робочих місць у сільській місцевості, підтримувати підприємницьку діяльність та зацікавлення інвестицій у розвиток малого та середнього бізнесу і сфери послуг у селі. При цьому доцільно заливати кошти зарубіжних інвесторів, що прагнуть до створення спільних, у тому числі агропереробних, підприємств із українськими партнерами.

Слід пам’ятати, що кооперативний бізнес ефективніший, ніж індивідуальний. Дрібна приватна торгівля не завжди забезпечує належні кінцеві результати. Вона витісняється з ринків більш досконалими кооперативними, корпоративними або державними формами середнього та великого ринкового бізнесу. Кооперація ж має значно більші інвестиційні та інноваційні можливості для створення відповідної матеріально-технічної бази, ринкової інфраструктури, застосування сучасних технологій.

²¹ Раковський Р. Львів — централя української кооперації // Наш Львів: Ювілейний збірник. 1252—1952.—Нью-Йорк, 1953.—С. 172—174.

²² Там само.— С. 387—388.

Яскравий приклад переваг кооперативної форми господарювання — міжнародний кооперативний рух. Сьогодні його учасники — кооперацівні організації 96 країн, які об'єднують понад 1 млрд. індивідуальних членів кооперативів²³. Кооперативи забезпечують робочими місцями понад 100 млн. та обслуговують понад 3 млрд. чол., тобто близько половини населення світу. Сумарний обіг 300 найбільших кооперативів світу перевищує 1,6 трлн. дол. США. Серед них найкраїні позиції мають кооперативи Франції, США, Німеччини, Японії, Нідерландів, Великобританії та Швейцарії. Сумарний обіг аграрних кооперативів становить у середньому 472 млрд. дол. США; банківсько-кредитних — 430; споживчих — 354; страхових — 282; виробничих — 35; охорони здоров'я — 27 млрд. дол. США²⁴. Частка кооперативів на ринку сільськогосподарських продуктів — молока, м'яса, фруктів та овочів, зерна та кормів — у 34 країнах ЄС²⁵ становить в середньому від 50 до 100 відсотків²⁶.

Про значну роль кооперації у світі свідчить і те, що ООН визнала 2012 Міжнародним роком кооперації. Під час світової фінансової кризи кооперативи продемонстрували високий рівень стійкості і продовжували розширювати свою діяльність в усіх галузях і секторах економіки. Зважаючи на це, Генеральна Асамблея ООН планує проголосити наступні роки „Десятиліттям сталого розвитку кооперативів“²⁷.

У західних країнах існують механізми урядової підтримки, якими можуть скористатися кооперативи. Зокрема, це право на отримання кредитів у межах урядової програми. У Франції кооперативам надаються довгострокові кредити на 25, короткострокові — на 10 років. Ставка кредиту коо-

перативам у Польщі не може становити більш ніж 1,5 відсотка облікової ставки²⁸. Кооперативи звільнені від податку на нерухомість і на прибуток для юридичних осіб. У Франції методичне та інформаційне забезпечення кооперативів здійснюють

Міністерство сільського господарства, Сільськогосподарська палата та Національна конфедерація сільськогосподарських кооперативів²⁹.

Чітка, прозора, зрозуміла та насамперед перед передбачувана податкова політика у західних країнах дає можливість кооперативам планувати та стимулювати свою діяльність на багато років уперед.

Отже, український кооперативний рух був складовою національного відродження. Його коріння виходило з глибини національної традиції, його ідеали тісно переплітаються з національними ідеалами. На жаль, цей безцінний досвід сьогодні нереалізований і невикористаний потенціялом, здатний за сприятливих умов стати реальною силою забезпечення матеріальних і духовних потреб людей. Для поліпшення ситуації слід лібералізувати економіку, демократизувати політичне життя, сформувати основи громадянського суспільства. Держава повинна чітко визначити кооперативну політику, активно пропагувати кооперативну ідею, яка неодмінно знайде своїх щиріх прихильників серед еліти української нації: політиків, учених, митців, учителів, церковних діячів, української молоді. Як застерігав Іван Франко у 1900 р.: „Народ, котрий би нині відкинув думку про спільність, про згуртування сил не тільки в політиці, але і в господарстві, мусив би зректися всієї цивілізації, мусив би швидше чи пізніше дійти до здичіння або назад до невільництва“³⁰.

Степан ГЕЛЕЙ

²³ CA represents one billion co-operators, new statistics show [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ica.coop>.

²⁴ Див.: Global 300 list 2010. The world's major co-operatives and mutual business.— Geneva, 2011.— 30 p.

²⁵ Cooperatives for Europe: Moving forward together.— Brussels, 2012.— 16 p.

²⁶ Уколо娃 Л. Направлення розвитку європейських кооперативів // Міжнародний кооперативний рух: генезис та тенденції сучасного розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 16—17 лютого 2012 року.— Полтава, 2012.— С. 334.

²⁷ Семів С. Роль міжнародного кооперативного руху у процесах посилення сталого розвитку світової економіки // Сталий розвиток економіки.— 2012.— Ч. 4.— С. 152—156.

²⁸ Cooperatives in Europe. Activity Report 2010.— S. 52.

²⁹ Див.: Вірт М. Засади регіональної економічної політики ЄС щодо розвитку кооперативного руху // Кооперативна модель економічного розвитку в умовах глобалізації. Матеріали конференції.— Львів, 2012.— С. 51.

³⁰ Франко І. Народна програма // Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1985.— Т. 44, кн. 2.— С. 528.

ДЕЦО З ЖИТЯ І ТВОРЧОСТИ МИКОЛИ АЗОВСЬКОГО

(До 110-ліття від народження художника)

Про Миколу Азовського відомо дуже мало. Народився 2 жовтня 1903 р. у Києві. Батько — Опанас Азовський, полковник донських козаків. Мати — донька художника-баталіста Василя Верещагіна. Мистецьку освіту розпочав у Київському художньому училищі, керівником якого був Федір Кричевський. 19-річним юнаком вступив до Київського інституту пластичних мистецтв (1924 р. реорганізований у Київський художній інститут). Відвідував майстерні Ф. Кричевського, В. Кричевського, І. Падалки та М. Бурачека, а через рік, 1925 р., коли в Інституті запропонували „колективний“ метод викладання, навчався одночасно у В. Татліна, В. Пальмова, М. Бойчука, П. Голубятнікова, Л. Крамаренка, А. Тарана та ін. 1926 р. вступив у ряди Асоціації революційного мистецтва України (АРМУ). Того ж року почав відвідувати лекції у майстерні М. Бойчука. Це дало можливість йому долучитися до створення фресок у санаторії на Хаджибейському лимані в Одесі. М. Азовський закінчив навчання 1928 р. До початку 1930-х рр. працював у Києві. Потім переїхав до Харкова, де працював театральним декоратором. Тоді здійснив розпис стін Червонозаводського театру в Харкові. Відвідував Донбас і Київ. Наприкінці 1939 р. приїхав до Львова, де перебував до 1944 р. У Львові померла під час пологів його дружина, яка народила доньку Марту. Звідти поїхав до Krakova, далі — до Відня. З наближенням Червоної армії до столиці Австрії переїхав до Рима. Від 1947 р. жив в Аргентині, в Буенос-Айресі, де несподівано помер 31 жовтня 1947 р. Мав 44 роки, а доньці Марті було зaledве сім.

Микола Азовський. Фото. Поч. 1940-х рр.

Віддавна підставою для вивчення життя і діяльності М. Азовського у нашій історіографії слугує стаття Г. Портнова „М. П. Азовський“¹. Як перша узагальнювальна праця, вона досі найповніша передусім щодо біографічних даних митця. У ній цінними є уваги про переміни і непослідовності художньо-естетичних принципів митця, ілюстровані низкою творів та авторських спостережень. Упродовж багатьох років про М. Азовського писали здебільшого представники української діаспори США. У своїх працях, реалізованих під час підготовки виставок, складання каталогів, написання малих розвідок та монографічних видань, С. Гординський, О. Керч, І. Кедрин, В. Верига, П. Мегік та І. Кейван², прагнучи висвітлити національні засади діяльності українських художників, розширили біографічні дані про митця і спричинилися до складення окремого списку його творів. Певні доповнення до них з'явились 1991 р.— підготовлений О. Ріпко і Н. Присталенко каталог, а 2010 р. альбом, упорядниками якого є Л. Ковалська і Н. Присталенко, також монографічне видання Я. Кравченка, в яких уміщена біо-бібліографічна довідка про художника³. Вони помітно спо-

пуляризували ім'я М. Азовського в історії українського мистецтва. Водночас ці та інші публікації із зачлененням каталогів виставок, на яких експонувалися твори митця, а також публікації, присвячені їх організації, що вийшли в 1920—1930 рр. у Києві та Харкові, а з кінця 1939 р.— у Львові, а також виявлення відправних точок розвитку творчого потенціалу митця вказали на потребу реконструкції творчого шляху художника.

¹ Портнов Г. М. П. Азовський // Малюстрво і скульптура.— К., 1938.— Ч. 7.— С. 14—20.

² Гординський С. Велика втрата. Мистець Микола Азовський // Свобода. Український щоденник.— Джерзі Сіті; Нью-Йорк, 1947.— Ч. 293 (17 груд.).— С. 3; його ж. Нова мистецька виставка // Там само.— Джерзі Сіті; Нью-Йорк, 1955.— Ч. 198 (14 жовт.).— С. 3; Керч О. Забутий мальр // Там само.— Джерзі Сіті; Нью-Йорк, 1976.— Ч. 251 (21 груд.).— С. 2; Кедрин І. Микола Азовський — призабутий мистець // Там само.— Джерзі Сіті; Нью-Йорк, 1977.— Ч. 86 (16 квт.).— С. 4; Верига В. Призабута слава. Микола Азовський // Жіночий світ (Торонто).— 1978.— Берез.— Ч. 3.— С. 5—8 (перевид.: Верига В. На службі народній. Визначні постаті української діаспори / Відп. ред. О. Купчинський.— Львів; Торонто, 2007.— С. 3—6); Книга творчості українських мистців поза Батьківщиною / Гол. ред. П. Мегік.— Філадельфія, 1981.— С. 16—21; Кейван І. Українські мистці поза Батьківщиною.— Едмонтон; Монреаль, 1996.— С. 20, 150—151.

³ Бойчук і бойчукісти, бойчукізм. Монументальне мистецтво, живопис, графіка, книга, декоративно-ужиткове мистецтво, скульптура, фотографії, документи. Каталог виставки / О. О. Ріпко, Н. М. Присталенко.— Львів, 1991.— С. 45; Михайло Бойчук та його школа монументального мистецтва / Автори тексту і упоряд. Л. Ковалська, Н. Присталенко; Вступ. слово А. Мельник; Вступ. М. Шкандрій.— К., 2010.— С. 74; Кравченко Я. О. Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен.— К., 2010.— С. 108—109.

Життя і творчість Миколи Азовського були не простими, сповнені тривог, а деколи й суперечностей.

Однією із перших виставок, у якій взяв участь М. Азовський, була III Всеукраїнська художня виставка, відкрита 1930 р. у Харкові. М. Азовський — учень Ф. і В. Кричевських, М. Бойчука, І. Падалки — експонував на ній свої студентські рисунки олівіцем: „Відкатчиці на естакаді“, „Металісти Донбасу посилають делегата“ (із циклу „Будівництва СРСР“), „На західному фронті без змін“⁴ і два темперні твори: „Дівчина з овечкою“ та „Портрет“⁵. У деяких із них, як писали очевидці, проявилося захоплення митця реалістичним (читай — соцреалістичним) напрямом у живописі, а в інших — прихильність до експресіонізму В. Пальмова⁶. Це зауважувала й офіційна критика. Виступаючи на виставці від АРМУ, художник своїми творами засвідчив широку художньо-естетичну платформу того мистецького угруповання, завданням якого було „самоусвідомлення митця як творчої одиниці та його ролі у суспільному житті, причетності кожного митця до загальних основ певних традицій, сприйняття національного мистецтва у загальноєвропейському та світовому контексті“⁷.

Це вказує на прихильність М. Азовського до мистецького методу інститутських учителів і наставників, що неодноразово проявлялось наступними роками. Так, 1932 р., коли припинила свою діяльність АРМУ, потрапивши на хвилю „реформ“ усіх мистецьких об’єднань в Україні (вони проходили під спільним гаслом „переходу до позиції соцреалізму“), художник надіслав на IV Всеукраїнську виставку картину „Ударна бригада“. Про неї, не криючись, писали: „На ній позначилися впливи Пальмова — у фрагментарній композиції, впливи Бойчука — у схематизації об разів робітників“⁸.

У час початку девальвації художньої якості творів і поступової нівелляції митця як особистості в образотворчому мистецтві М. Азовський намалював картину „Підпасок“⁹, яка експонувалася

на V Всеукраїнській виставці 1933 р., а згодом й у Варшаві. Її сюжет — хлопчик врятував колгоспну безрогу — розкриває нове ставлення до колективної народної власності. Так М. Азовський зустрів обраний Комуністичною партією напрям розвитку мистецтва. Однак цю сюжетну розповідь, який художник протиставив пластичний образ твору, знову не було сприйнято. Стилізація форм предметного світу дала можливість критикам порівняти творчий метод молодого митця із стилем М. Бойчука¹⁰. Така ж ситуація спостерігалася й у випадку з твором „Ізотовці“, який М. Азовський виставив на VI Всеукраїнській художній виставці 1935 р. у Києві. Причиною появи твору стала поїздка митця 1934 р. до м. Горлівки, де тоді демонстрував ударну працю М. Ізотов. Там художник працював над ескізами картин і олійними портретами М. Ізотова, О. Степаненка, також намалював картон „Бригада шахтарів Фоменкова“. Ці твори повною мірою відповідали замовленням часу. Але картина „Ізотовці“, яка створена на основі підготовчих матеріалів, привезених із Донбасу, знову відходила від прямих реалістичних тенденцій: „Від реалістичних образів залишилися бліді тіні“¹¹.

Не змігши до кінця підпорядковуватися пропонованим сюжетам у світлі вимог соцреалізму, М. Азовський дедалі частіше почав звертатися до історичних мотивів, до історії українського народу, приділяти увагу окремим її постатям. Так, 1937 р. він

написав картину „Устим Кармалюк“. На ній зображене самотнього керівника повстанського руху вночі біля баґаття, який поглинутий думками. Навколо нього сплять повстанці. Створюючи образ У. Кармалюка, М. Азовський спирається на твір В. Сурікова „Степан Разін“. У листопаді 1937 р. у Києві була відкрита ювілейна виставка творів художників УРСР (1917—1937) під назвою „Квітуча соціалістична Україна“, на якій експонувалася картина М. Азовського „Устим Кармалюк“, за що автор вкотре зазнав критики. Йому дорікали, що він „припускає хибу, намагаючись показати народного героя без народних мас“¹².

⁴ Каталог третьої всеукраїнської художньої виставки НКО УСРР. Малярство. Графіка. Скульптура. Театральне оформлення. Студійні роботи художників ВІШІв УСРР / Упоряд. К. Бульдін.— Харків; Донбас; Запоріжжя; Дніпропетровськ; Київ; Одеса; Миколаїв, 1930—1931.— С. 25.

⁵ Там само.— С. 37.

⁶ Портнов Г. М. П. Азовський.— С. 16.

⁷ Мельникова У. Художньо-естетична концепція АРМУ // Народознавчі зошити.— Львів, 2004.— Зош. 3/4.— С. 540.

⁸ Портнов Г. М. П. Азовський.— С. 16.

⁹ Твір М. Азовського „Підпасок“ відомий також під назвами „Пастух“ і „Свинопас“. Див.: Гординський С. Велика втракта...— С. 3; Микола Азовський (1903—1947): Свинопас (темпера) [Репродукція] // Нотатки з мистецтва.— Філадельфія, 1964.— Ч. 2.— С. 34.

¹⁰ Гординський С. Велика втракта...— С. 3.

¹¹ Портнов Г. М. П. Азовський.— С. 17.

¹² Оленін Г. Життя і твори // Малярство і скульптура.— К., 1938.— Ч. 1.— С. 18.

М. Азовський. Шевченко на засланні. 1939 р.

Переломним у творчій біографії М. Азовського став 1939 р. У зв'язку із 125-річчям від народження Т. Шевченка у Києві у березні відкрилася республіканська виставка. До неї художник готовувався з особливою скрупульозністю. Обравши складну тему: період заслання Т. Шевченка в Орській фортеці, художник спеціально іздив до Оренбурга та Орська. Впродовж двох місяців малював з натури етюди степу, вивчав архівні матеріали, музеїні фонди. Як результат, у його творчості з'явилася картина „Шевченко слухає киргизького баксу“¹³. Вона була розміщена у третій залі, одну з вітрин якої присвячено рокам заслання Т. Шевченка. окремі деталі композиції М. Азовського запозичені безпосередньо із творів поета. Основу формує „Автопортрет“ Шевченка (1847), який відомий також як „Автопортрет в солдатській формі“ чи „Шевченко-солдат“. Важливо, що М. Азовський з метою поглиблення психологічного вираження образу зберіг не лише солдатський мундир, але й кашкет з написом „З. Р.“ — третя рота 5-го лінійного батальону, у складі якого Т. Шевченко служив рядовим в Орській фортеці. Звертаючись до поетових творів „Тріо“ (1851) і „Байгуши“ (1853), М. Азовський акцентував увагу в одному епізоді на киргизі, що грає на національному музичному інструменті, а в другому — на дітях, яким дозволяли жебракувати. Це пояснюється значною мірою призначенням картини: вона мала дати широке уявлення про середовище й умови життя Т. Шевченка на засланні. Її значення підкреслювали розміщені поряд такі твори Т. Шевченка, як „Казахи біля вогню“ (1848—1849), „Киргизький хлопчик грається з кішкою“ (1856—1857), „Шевченко малює товариша“ (1855—1856), а також трьох його автопортретів (один — 1848 р., два — 1849 р.).

Картина М. Азовського „Шевченко слухає киргизького баксу“, хоч не отримала схвалення мистецтвознавців¹⁴, однак „реабілітувалася“ художника від „буржуазних впливів“ в очах владей і слуг соцреалізму, а головно врятувала від дуже можливих для того часу фізичних розправ. Позитивну оцінку отримав твір художника „Шевченко на засланні“¹⁵. Тут індивідуальний незалежний підхід до вирішення образу, основу якого творить переосмислення життя Т. Шевченка, його місця і ролі в історії українського народу. Монументальність композиції картини підсилює занижена точка горизонту, яка розчиняється у просторі степу. Далекому плану протиставлена скала з трьома символічними виступами, які творять стрімку висхідну діагональ. На найвищому щаблі — постать Т. Шевченка. Він тільки спирається на камінь. Розвиваючи думку, художник на-

малював його молодим, сповненим сили й енергії, який всупереч вироку російського царя Миколи I: „Під найсуворіший нагляд і з забороною писати й малювати“, тримає у руках перо й папір. Це автор підсилює нахилом постать, яка протистоїть сильному степовому вітру. Таким чином, автор досяг міцної конструкції картини з глибоким і багатоаспектним змістом. Окрему увагу митець приділив виразу обличчя. Нахил голови підпорядкований показу високого, сильно освітленого чола. Погляд очей з-під брів відвідений убік, спрямований удачіні. Ніщо не заважає нуртуванню бунтарських думок.

Картина М. Азовського „Шевченко на засланні“ обговорювалася за межами радянської України. Її зауважили й у Львові¹⁶ у переддень „золотого вересня“ на західноукраїнських землях у 1939 р. Радянська влада, обіцяючи митцям західноукраїнських земель відкрити „неосяжні перспективи розвитку в процесі творення соціалістичного за своїм змістом і національного за формою мистецтва“¹⁷, не шкодувала грошей на його пропаганду¹⁸. З таким завданням їхав сюди М. Азовський. На початку 1940 р. у Львові була організована велика Виставка творчості художників УРСР (за 1936—1940 рр.). Серед її учасників був також М. Азовський...

Входячи до числа молодих митців з ґрунтовною мистецькою освітою і бажанням творити національне мистецтво у всій його широті та складності, М. Азовський після відходу більшовиків

М. Азовський. Шевченко слухає киргизького баксу. 1939 р.

¹³ На виставці твір експонувався під назвою „Шевченко серед киргизів“. Див.: Республіканська ювілейна шевченківська виставка. Каталог-путівник / Упоряд. Я. Я. Галайдук, Я. П. Затенацький, Л. В. Розенберг, В. В. Шпілевич.— К., 1941.— С. 44.

¹⁴ Портнов Г. Образ поета. На ювілейній шевченківській виставці // Образотворче мистецтво.— К., 1939.— Ч. 4.— С. 8.

¹⁵ Картина виконувалася для Київського державного музею українського мистецтва (тепер — Національний художній музей України). Одна зі студій до цього твору зберігається у фондах Національного музею у Львові ім. А. Шептицького.

¹⁶ Гординський С. Велика втрата...— С. 3.

¹⁷ Раєвський С. А. [Вступне слово] // Виставка творів художників УРСР (період творчості 1936—1940 р.). Каталог.— Львів, 1940.— С. 5.

¹⁸ Гординський С. Вступне слово // Спілка праці українських образотворчих мистців у Львові. Каталог альманах III виставки Спілки праці українських образотворчих мистців 1942. Виставка присвячена 25-річчю заснування Київської Академії мистецтв.— Львів, 1943.— С. XV.

1941 р. залишився у Львові. Місто приваблювало його традиціями вільнодумства і живим мистецьким духом, браком писаного і неписаного примусу, обставинами праці, врешті, і чи не найважливіше, він „не бажав більше служити офіціальному, скованому мистецтву сюрреалізму“¹⁹. Важливе значення для нього також мав факт, що у Львові впродовж 1910—1917 рр. жив і працював (у будинку Наукового товариства ім. Шевченка) його учитель М. Бойчук, а в 1911 р. у Музеї НТШ перебував його учитель В. Кричевський. Рідні ідеї для цих Майстрів стали у свідомості М. Азовського оживати по-новому. Вони на той час жили у творчості Р. Лісовського, П. Ковжуна, В. Крижанівського, П. Холодного, Я. Музики, М. Осінчука, М. Дольницької та ін., творчість яких знав, а з деякими зустрічався. Саме тоді, як стверджують очевидці, М. Азовський „творив пензлем з незвичайною легкістю, а водночас із глибиною справжнього психолога. Його бо улюбленою ділянкою став портрет, доведений ним до високого майстерства. Без пересади можна сказати, що належав він до найліпших портретистів свогочасної доби“²⁰.

У Львові М. Азовський став одним із найдіяльніших членів Спілки праці образотворчих мистців. Він був учасником виставок Спілки, на яких експонував чимало портретів: „Портрет д-ра Трошке“, „Портрет інж. Колтуньюка“²¹, „Портрет проф. В. Кубійовича“²². Твори мистця завжди були у центрі уваги. Приїзд вдруге до Львова В. Кричевського (1943) спричинив активну участь М. Азовського у діяльності створеної тоді у місті Вищої образотворчої студії. М. Азовський увійшов до складу педагогічного колективу, сформованого з найкращих мистців: М. Бутович, М. Козик, С. Литвиненко, А. Малюца, В. Манастирський, Л. Перфецький²³...

Тут треба згадати й те, що саме митрополит А. Шептицький тоді радив йому виїхати на Захід, і що завдяки контактам з епископом І. Бучком у грудні 1945 р. митець отримав роботу у Колегії святого Йосафата у Римі. Там він малює для Колегії портрети св. Йосафата, А. Шептицького, І. Бучка, кардинала Є. Тіссерана. Крім того, перебуваючи не повних два роки у Римі, намалював низку рисунків марок для 350-ліття Берестейської унії.

16—30 жовтня 1955 р. у Нью-Йорку завдяки Об'єднанню митців українців в Америці (ОМУА) в Літературно-мистецькому клубі була організована виставка митців, які померли у ХХ ст. На ній були зібрані з приватних зборок твори 27 художників і скульпторів, до числа яких увійшли і твори М. Азовського²⁴. Помітно більша виставка творів художника відкрилася стараннями відділу ОМУА 26 березня 1977 р. у Філадельфії. В основу експозиції була покладена збірка творів М. Азовського, перевезена у США завдяки дононці митця Марти Азовській-Ришавій²⁵. На ній експонувалося 47 творів митця, переважно олійних. Тоді віддано ілюстрований каталог виставки українською та англійською мовами²⁶. З усіх творів виділялася картина „Шевченко на засланні“, намальована „з великим розмахом у монументальному стилі“²⁷. Впродовж 20 листопада — 8 грудня 1977 р. заходами Канадсько-Української мистецької фундації у Торонто окремо експонувалася „Ретроспективна виставка картин Миколи Азовського“²⁸.

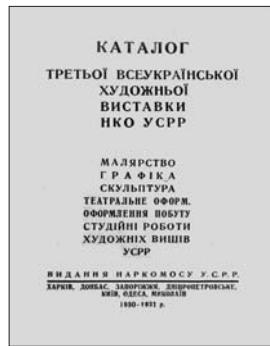
М. Азовський належить до визначних художників, якого знає світ і мало знає Україна. Він, за словами О. Керч, — „малляр монументального жанру [...] який чарував своїм талантом земляків та шанувальників пластичного мистецтва в таких культурних центратах, як венеційська „бієннале“, паризькі галереї та виставки у Варшаві“²⁹. До цього треба додати експозиції мистецьких залів міст Копенгагена, Рима, Нью-Йорка, Торонто, Філадельфії та інших, в яких виставляв свої твори художник.

Наприкінці зазначимо, що Микола Азовський прожив коротке і повне напружені життя як людина і митець. І сталося це здебільшого не з вини художника, а через умови, у яких перебував. Отримавши високу освіту у визначних учителів пензля, художник зумів створити важливі для національної культури художні полотна, пов’язані з життям Т. Шевченка, У. Кармелюка, багато інших портретів і картин, а головно — образ нескореного духу українського народу, що однозначно доповнив прикладом власного життя.

Лариса КУПЧИНСЬКА

Каталог виставки. Харків, 1930—1931 рр.

¹⁹ Верига В. Призабута слава... — С. 3.

²⁰ Гординський С. Велика втрага... — С. 3.

²¹ Спілка праці українських образотворчих мистців у Львові. Каталог мистецької виставки 1942. Виставка присвячена 25-річчю заснування Київської академії мистецтв / Вступ. слово І. Іванець. — Львів, 1943. — [С. 9].

²² Спілка праці українських образотворчих мистців у Львові. Каталог мистецької виставки 1943. — Львів, 1943. — С. 9.

²³ Батіг М. Наши магістралі (1941—1944) // Карби. Додаток до ж. „Образотворче мистецтво“. — К., 2002. — Ч. 1. — С. 31—30.

²⁴ Об’єднання мистців українців в Америці. Виставка творів померлих мистців 1-шої пол. 20 ст. 16—30 жовтня 1955 р. — [Нью-Йорк, 1955]. — С. 3.

²⁵ Кедрин І. Микола Азовський... — С. 4.

²⁶ Філадельфійський відділ ОМУА... // Нотатки з мистецтва. — Філадельфія, 1977. — Ч. 17. — С. 73. — Рубр.: Мистецька хроніка.

²⁷ Кедрин І. Микола Азовський...

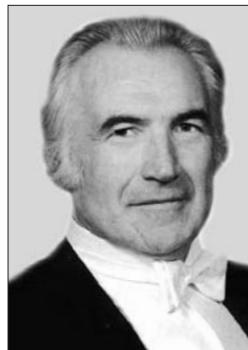
²⁸ Верига В. Призабута слава... — С. 3.

²⁹ Див.: Там само. — С. 4.

МИРОСЛАВ АНТОНОВИЧ ТА ОЛЕКСА ГОРБАЧ: ТВОРЧІ ВЗАЄМИНИ МІЖ МУЗИКОЛОГОМ І ФІЛОЛОГОМ. ЛИСТУВАННЯ

„Листи відлежуються, як ренет Симиренка [...] і від того смачнішають”¹. Ці слова окреслюють відчуття, з якими вчені ознайомлюються з епістолярєм архіву Мирослава Антоновича² — видатного українського музиколога, диригента знаменитого Візантійського хору, співака. Своєрідне поєднання пам’яти та історії, вічного теперішнього й абстрактних узагальнювальних взаємозв’язків, які разом творять „ту хистку паперову кладочку, перекинуту з минулого в майбутнє, яка вабить нас можливістю якось дістатися звідси на той бік, пережити й зрозуміти той час, який є для нас невідомою країною”³. М. Антонович листувався з великою кількістю адресатів, серед яких відомі українські та європейські наукові, музичні та культурні діячі.

З-поміж численної кореспонденції особливу увагу привернуло листування Олекси Горбача (1918—1997) з Мирославом Антоновичем (1917—2006), — 11 листів, перший з яких датований 3 квітня 1957 р., останній — 3 липня 1968 р. Олекса Горбач — відомий український мовознавець, який емігрував з України в червні 1943 р., професор славістики університетів Геттінген, Марбурга, Франкфурта, Мюнхена та Українського католицького університету в Римі, дійсний член НТШ. Основні його наукові праці вийшли в Мюнхені у 8-ми томах у 1993 та 1997 рр. і охоплюють велике коло проблем з українською граматики, діялектології, термінології (зокрема, церковно-музичної), лексикології, порівняльного мовознавства та ін. 1951 р. О. Горбач захистив габілітаційну дисертацію „Argot* (жаргон) на Україні” і вивчення специфічної лексики різних соціальних чи професійних груп різних регіонів України стало одним з магістральних напрямів його наукової праці — у різний час з’являється його статті про аргот українських лірників, вояків, сліпців, чернігівських прошаків та ін. Учений також збирав матеріал про аргот українських школярів

Мирослав Антонович

і студентів. У квітні 1957 р., віднайшовши адресу М. Антоновича в Європейському НТШ в Сарселі, написав свого першого листа „дорогоцінному соратнику“. Обоє вчених знайомі ще зі шкільних років — навчалися в одному класі філії Української державної гімназії у Львові — Горбач — із 1928 р., а влітку 1932 р. вступив до 5-го класу Антонович і обоє закінчили її іспитом зрілості 1936 р. О. Горбач навіть співав у гімназійному хорі, яким певний час керував М. Антонович.

1936 р. обоє вступили до Львівського університету на гуманітарний факультет: М. Антонович — на музикологію, а О. Горбач вивчав україністику, полоністику і германістику, отож школярсько-студентський жаргон був їм добре відомий. А Горбача цікавив ще й аргот школярсько-богословському середовищі: він знов, що Антонович під час навчання жив у Малій семінарії ім. святого Йосафата і знов бурсацький жаргон. „До Тебе

якраз звертаюся з таким проханням доповнити мою збірку таких львівських школярських висловів, бо Ти мешкав у бурсі Йосафата при Сикстуській, а там напевно були й свої ще окреслення, яких я не знаю,— пише Горбач.— Мені зокрема ще потрібні були б такі окреслення серед богословів (напр. гешіхта „студент I-го року теології“), а Ти там був близьче, то може запам’ятав більше з того. На жаль, не маю адреси нікого з наших колег з богословія (десь тут крутився ще був раніше — Харина**, але не знаю вже де він!), а отже й насмілююся турбувати таким „комічним“ проханням Твою Достойність“⁴. Крім того, Горбача цікавила і бойківська говірка Антоновича: знаючи, що вчений родом із Долини, він просив надсилати характерні для долинян вислови: „Як напасть чіпляюся Тебе знов: I) не забувай про свій долинський говір славний бойківський — власне його лексику (в якомусь близчному чи дальшому складатиму етимологічний словник українщини по-німецьки)“⁵.

¹ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси.— К., 2008.— С. 43.

² Архів Мирослава Антоновича зберігається в Інституті літургійних наук УКУ. Листи О. Горбача, М. Антоновича та З. Лиська, використані у цій публікації, містяться в архіві М. Антоновича.

³ Коцюбинська М. Історія...— С. 20.

^{*} З франц. *argot* — специфічна лексика чи словотвір певних професійних чи соціальних груп, яку заведено називати сленгом чи жаргоном.

^{**} Священик Михайло Харина, згодом парох Українського католицького собору Покрови Пресвятої Богородиці в Торонто (Канада), зять поетеси Н. Лівацької-Холодної.

⁴ Лист О. Горбача до М. Антоновича від 5 квітня 1957 року. Марбург.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

⁵ Лист О. Горбача до М. Антоновича від 25 жовтня 1964 р. Франкфурт.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

Цікаво, що у першій третині ХХ ст. саме у Львові поширюється специфічне явище — львівська говірка чи „львівська гвара“, яка у своїй основі поєднувала польську та українську мови, батярський жаргон, а також іноземні мови „галицького Вавилона“ (німецьку, ідиш, угорську)⁶. Ця мова як характерна прикмета українського Львова проникла і в літературу — у 30-х рр. ХХ ст. у Львові з'явилося літературне об'єднання „12“, зорганізоване поетом і літератором Анатолем Курдидиком.

„Львівська мова“ була,— як писав Зенон Тарнавський,— чимось „у роді мовного порозуміння, зрозумілого тільки для тих, хто цю мову виссав у

дитинстві із грудей матері-львовянки [...] це звичайна і проста мова народу, який своє місто обожає“⁷. До цього угруповання належали письменники Богдан Нижанківський, син відомого актора Амвросія Нижанківського, брати Анатоль та Ярослав Курдидики, Зенон Тарнавський, Василь Гірний та інші, серед яких Роман Антонович — старший брат Омеляна Антоновича, відомого українського мецената і далекий родич Мирослава Антоновича. Роман Антонович, якому було трохи більше 20 років, за висловом Нижанківського, „перечалапав всю Європу“, „маючи тільки охоту і палицю“ побував у Мароко, Тунісі, Алжирі, на Сицилії і Корсиці і повернувся у Львів „в одних штанах і з однією хустиною до носа“, проте сповненим великих вражень, які згодом лягли в основу його книжки „Бурлацьким шляхом“. У львівських кав'ярнях, які були частиною європейської творчої атмосфери, відбувалися запеклі суперечки і жваві обговорення, нова книжка ставала сенсацією і темою вечора. „Львів був столицею творчої динаміки, нових ідей і стилів; одні розвіялися у небутті, інші запліднили мистецьку молодь,— писав український письменник Юрій Тис.— Львів був містом без покори духу, містом постійних шукань“⁸. М. Антонович, найвірогідніше, не був знайомий зі своїм літературним однофамільцем і далеким родичем, бо не залишив про нього жодної згадки. Зрештою, мешкав Антонович у семінарії, де був строгий режим, після науки учні парами поверталися до семінарії,

до міста можна було вийти лише з дозволу настоятеля і то не часто, життя було впорядковане „від хвилини до хвилини, від години до години, з ранку до вечора“⁹. Але особлива мовна стихія Львова 30-х років була йому, як і решті його однокласників, добре відома.

Ще одна близька обом тема, яка звучить у їхніх листах,— українська церковно-музична термінологія. У листі від 25 жовтня 1964 р. О. Горбач просить М. Антоновича позичити або змікрофільмувати для нього „Мусикійську“ граматику Дилецького: „йдеться мені про таку річ: дослідження генези нашої церковно-музичної лексики, до чого мені бракують всі оті дісканти, окслентовати, партеси і т. п., а хіба б у Дилецького воно вже знайшлося? [...] Підкresлюю: мене цікавить тут виникнення чи поширення в нас того роду (як і загально-музичних) слів. Може маєш Лиськів Музичний словник, виданий 1936 (?) в Стрию, то визич мені (я б собі змікрофільмував!). Хочу бо впоратися і з тою незораною в нас „нивою“ (з філологічного погляду!), а тут того всього нема. [...] Навіть твої ананейки і хомонія мене зайнтересували, хоч то ніби російщина, але певно і в нас воно було“¹⁰.

М. Антонович запропонував вислати О. Горбачу мікрофільм Ірмологіону, який його ж старанням придбала Бібліотека Інституту музикології при Утрехтському університеті, а Дилецького Горбач згодом знайшов сам — в антикварному магазині у Дюссельдорфі. Про це писав: „До речі, з Дилецького збираюся винотувати собі вживані ним музичні терміни й написати для різдвяного числа „Христ[иянського] голосу“ коротеньку статейку про музичну термінологію церковного співу — з аналізою (мовознавчою) походження того роду виразів“¹¹. 1965 р. у Мюнхені вийшла друком праця „З історії української церковно-музичної термінології“, у якій О. Горбач проаналізував музичну лексику, зафіксовану в писемних джерелах XI—XVIII ст., починаючи від рукописних збірників, молитовників, псалтирів до праці М. Дилецького та лексикографічних праць П. Берінді, М. Смотрицького, Є. Славинецького, І. Срезневського, Л. Зизанія, І. Максимовича та навіть зафіксував музичні терміни у водевілі І. Котляревського „Москаль-чарівник“¹². Горбач розглянув походження і функціонування церковно-музичних термінів, зафіксував до кожного з них паспорт, у якому визначив значення спеціяльного слова та первісне значення церковного терміна, детально розглянув предметно-тематичні групи церковної лексики¹³.

Знаючи, що О. Горбач працює у бібліотеках Югославії, Антонович поцікавився, чи не натрапляв він на нотні збірники, можливо, сербських чи словенських церковних напівів. І отримав у відповідь несподівану інформацію: „...в бібліотеці Маті-

⁶ Мовна М. Книга Олекси Горбача „Арго в Україні“ як джерело вивчення львівської говірки першої третини ХХ ст. // Вісник Львівського університету.— 2008.— Вип. 3.— С. 302—307.

⁷ „Дванадцятка“ Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ століття: Антологія урбаністичної прози.— Львів, 2006.— С. 27.

⁸ Там само.— С. 23.

⁹ Антонович М. Між двома війнами: Спогади: У 2-х част.— К., 2003.— Част. I.— С. 186.

¹⁰ Лист О. Горбача до М. Антоновича від 25 жовтня 1964 р. Франкфурт.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

¹¹ Лист О. Горбача до М. Антоновича від 14 листопада 1964 р. Франкфурт.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

¹² Булик-Верхола С. Музична лексика Х—XVI століть // Вісник Львівського університету.— 2006.— Вип. 38.— Част. I.— С. 57—64.

¹³ Осінчук Ю. Історія української богослужбово-обрядової лексики.— К., 2009.— С. 17—18.

це Српське в Новому Саді / Югославія зустрічав я цілу масу партитурою рукописів, мабуть з 18 в. до церковних співів; їх однак фонетика промовляла б радше за російською мовою, хоч могли й хахли „стараться“. Тоді бо в Войводіну імпортовано все з Києва (Козачинський і інші), може варт було б поцікавитися історично-музичною сторінкою тих рукописів¹⁴. І в наступному листі подає детальну інформацію про бібліотеку, описує рукописи, вказує сигнатури, роблячи мимохід лекцічний аналіз тексту.

За порадою О. Горбача, М. Антонович замовив мікрофільми рукописів через Інститут музикології Уtrechtського університету і отримав можливість досліджувати унікальні твори — п'ятиголосні партесні композиції доби Козаччини, п'ять зошитів, що містять 27 анонімних концертів та одну літургію. У липні 1968 р. М. Антонович у листі до Зиновія Лиська писав: „Мені вдалося роздобути з Югославії Партеса (мікрофільми) 27-мох 5-голосних „концертів“ і дві партії 50-тъох 3-голосних концертів. Всі вони писані „київським знаменем“. Хоч нігде не подані прізвища композиторів, то їхнє українське походження видеться мені без сумнівним. Перші мої враження про ці твори насувають думку, що йдеться тут про музику XVII-го століття [...] Знайшов уже навіть дещо для свого хору. Так ото нарешті зможу глянути в минувшину нашої музики поза Бортнянського [...] Поки що не розголошутої справи, щоб „старший брат“ не випередив нас і в цьому й не закрав той знахідки для своєї культури¹⁵. Лисько тут же відписує: „Ваша знахідка партесних концертів у Югославії просто ревеляційна. Вона щойно виповнить болючу прогалину в історії нашої музики і заповнить її — сподіватися можна — багатим змістом. Дуже, дуже цікаво. А Ваша заслуга в цьому безцінна. Працюйте над цим що-найінтенсивніше, щоб світ якнайскоріше про це дізнався¹⁶.

П'ять композицій М. Антонович видав 1974 р., а його праці на цю тему опубліковані у збірнику „Musica sacra“ (Львів, 1997), зокрема „П'ятиголосна партесна Літургія — пам'ятка української музичної культури доби Барокко“ (1973) (первісна назва — „5-голосна партесна Літургія свідок української музичної культури з доби до Бортнянського“), у якій він висловлює подяку О. Горбачеві за інформацію про югославські джерела, „П'ятиголосні давньоукраїнські хорові концерти з югославського джерела“, „Партесна музика в українських церквах доби Козаччини¹⁷. М. Антонович відзначає важливість знахідки — до 1970 р. не надруковано жодного літургічного твору барокової доби, коли в Україні жили і творили багато визначних композиторів, які разом з диригентами, теоретиками, співаками займали чільне місце у музичному житті Східної Європи: „Українці пер-

шиими внесли багатоголосну музику до візантійського обряду й цю свою музику (київське пініє) поширили не тільки на великі простори Російської імперії, а й занесли її навіть га Балкани¹⁸. І саме там, на території колишньої Югославії ті пам'ятки збереглися, повернулися до нас у вигляді мікрофільмів і дали змогу „відкрити іншим краєчком завісу, за якою ховалася досі українська музична минувшина, а з нею музична минувшина Східної Європи, бо саме ця українська партесна музика повела на нові шляхи літургічну музику східної Церкви¹⁹. Всесторонній аналіз музичних пам'яток дав Антоновичу підстави стверджувати: „Перед нами композиції, в яких національні риси тісно пов'язані з західноєвропейською музикою і виявляють стилізові особливості барокової доби [...] Незважаючи на їх відносну простоту і скромність [...] неможливо не побачити великого внутрішнього її багатства, її правдивості та сильної виразості, передусім у силі почуттів. Постійна ефектна зміна в мотивах, контрастні ефекти у вступі звукових регістрів та структурі наростань свідчить про майстерність, про велику фахову спроможність українських композиторів того часу. Вражуючими у багатьох із цих концертів є високі виконавські вимоги, особливо до хлоп'ячих голосів²⁰.

Зазначимо, що 1991 р. за редакцією Ніни Герасимової-Персидської вийшла друком збірка „Українські партесні мотети поч. XVIII ст. з югославських зібрань“, що містить 21 партитуру 5- і 6-голосних концертів невідомих авторів з фондів цієї ж бібліотеки Матиці Сербської в м. Новому Саді (Сербія), і в передмові редактор згадує Антоновича як першого видавця цих творів і, додамо, першого їх ґрунтовного дослідника.

На основі розгляненого можна підсумувати, що цих двох визначних учених зі світовим іменем, різних за своїми науковими зацікавленнями і близькими за життєвими колізіями, об'єднувало спільне минуле і беззастережна відданість національній ідеї, а насамперед їх єднала наука — яка, за влучним визначенням Омеляна Пріцака, „займає в системі культури основне значення як її теоретична база, сума досвіду та джерело натхнення“.

Уляна ГРАБ

¹⁴ Лист О. Горбача до М. Антоновича від 25 жовтня 1964 р. Франкфурт.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

¹⁵ Лист М. Антоновича до З. Лиська від 26 липня 1968 р. Утрехт.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

¹⁶ Лист З. Лиська до М. Антоновича від 10 вересня 1968 р. Нью-Йорк.— Інститут літургійних наук УКУ. Архів М. Антоновича.

¹⁷ Див.: Антонович М. Musica sacra. Збірник статей з історії української церковної музики.— Львів, 1997.

¹⁸ Антонович М. П'ятиголосна партесна Літургія — пам'ятка української музичної культури доби Барокко // Musica sacra...— С. 93.

¹⁹ Там само.— С. 94.

²⁰ Антонович М. П'ятиголосні давньоукраїнські хорові концерти з югославського джерела // Musica sacra...— С. 126.